जानेवारी 2004

Rs. 10 /-

चांदोबा

दृष्टीदोष

पूर्वीच्या काळांत, गुन्हेगार व लुटारूंनाच नव्हे, तर भुरट्या चोऱ्या करणारांनादेखील कडक शिक्षा दिली जात असे. त्यांच्या गळ्यांत एक लांकडी खोडा अडकवला जात असे आणि त्याला दिवसभर उन्हांत बसवून ठेवीत.

रतन नांवाच्या एका माणसाने गांवाबाहेर चरत असलेल्या एका बैलाला पकडले, त्याच्या गळ्यांत दोरी बांधली, आणि तो बैलाला घेऊन जाऊं लागला. एका गवळ्याने ही चोरी बघितली आणि ग्रामाधिकाऱ्याकडे जाऊन त्याला ही बातमी दिली. ग्रामाधिकाऱ्याने नोकर पाठवून रतनला पकडून आणले. त्याच्या गळ्यांत खोडा अडकवला आणि सूर्यास्त होईपर्यंत भर उन्हांत बसून राहायची त्याला शिक्षा दिली. थोड्या वेळानंतर गावांतल्या किशनने जेव्हां हे दृश्य बघितले, तेव्हां आश्चर्याने त्याने रतनला विचारले, "हे रे काय? तुझ्या गळ्यांत हा खोडा कशासाठी बांधलाय?"

"काय सांगू तुला? माझं नशीबच वाईट आहे बघ!" रतनने उत्तर दिले. किशनने विचारले, "सरळ काय ते सांग. असं कां झालं?"

"मी गांवातून बाहेर चाललो होतो. हिरव्यागार शेताजवळ एक मोठी चांगली दोरी मिळाली. झालं, मी ती फक्त घेतली. मी कांहीएक दुसरं चुकीचं केलं नव्हतं." रतन म्हणाला.

"रस्त्यांत मिळालेली दोरी उचलली म्हणून इतकी कठोर शिक्षा?" किशनने चकित होऊन विचारले.

"त्या दोरीच्या दुसऱ्या टोंकाला किमान पांच-सहाशें रुपये किंमतीचा एक बैल होता. माझी अधू नजर म्हणून तो बैल कांही मला दिसला नाही." रतनने दीनवाण्या स्वरांत म्हटले.

- मनोहर

संजीवच्या विद्या

गंगापूरमधें राहणारा संजीव एका शेतकरी परिवारांत जन्मला होता. तो शेतावर काम करीत होता, पण एकीकडे पंडितांच्याजवळ शिकून त्याने शास्त्रांचा अभ्यासदेखील केलेला होता. कविता पाठांतरात, गाणीं म्हणण्यांत, व चित्रकलेंत त्याला रुची होती. त्याचा पिता धर्मराज त्याला एके दिवशी म्हणाला, "कांहीतरी एका गोष्टीवर ध्यान केंद्रित कर. अनेक गोष्टी शिकताना एखाद्या विषयांत दुर्लक्ष झालं तर तुझ्या पुढील आयुष्यांत तुला त्याचा त्रास होईल, व जीवन कठीण होईल." बाप मुलाला असा नेहमीच इशारा देत होता.

पण आपल्या पित्याच्या बोलण्याशी संजीव सहमत नसे. तो त्यांना म्हणायचा, "बाबा, आता दिवस बदलले आहेत. हल्लींच्या दिवसांत सुखाने जगायचं असेल तर पहिल्याप्रमाणें एकाच प्रकारच्या शिक्षणावर अवलंबून राहाता येत नाही. मला खूप गोष्टी शिकायच्या आहेत."

धर्मराजच्या मालकीची दहा अेकर जमीन होती. पूर्वी तो दोन अेकरांचाच मालक होता. पण त्याने शेतीवर पूर्णपणें लक्ष दिले आणि भरपूर कमावले. त्याच्या वडिलांनी काढलेले कर्ज धर्मराजने फेडले, आणि अडचणींत असलेल्या आपल्या भावाला मदत केली. दोन बहिणींची लग्नें त्याने केली. नुकताच त्याने आपल्या मुलीचा विवाहही चांगल्या प्रकारे साजरा केला होता. इतकं सगळं होऊन देखील त्याला आपल्या मुलाची सारखी काळजी वाटत असे. कारण संजीवला गांव सोडून शहरांत स्थायिक व्हायची फार इच्छा होती. कुणी कांही सांगायच्याअगोदरच तो स्वत: विषयी लांबलचक भाषण ठोकायला सुरवात करीत असे. आता तर ती त्याची संवयच होऊन बसली होती.

"सारखं स्वत:विषयी बोलायची संवय सोडून दे. प्रथम इतरांबद्दल माहिती जाणून घेण्याचा प्रयत्न कर. त्यांतून कांही उपयोगाची गोष्ट असेल तर ती शिकून घे. असं जर केलं नाहीस तर तुझी प्रगती कधी होणार नाही. जिथें असशील तिथेच राहाशील." अशा शब्दांत धर्मराज नेहमी त्याला उपदेश करीत असे.

मुरलीधर

एके दिवशी संजीवचा मामा सीताराम त्यांच्या घरी आला. त्याने आग्रहाने सांगितले कीं त्याच्या मुलीसाठी संजीव हा अगदी योग्य पती ठरेल. धर्मराजला ही सोयरीक मान्य होती, पण संजीवने म्हटलं, "मी अनेक विद्यांमधे प्रवीण आहे. ज्या मुलीशी माझा विवाह होईल, तिला निदान मला माहीत असलेल्या निम्म्या विद्या तरी येत असल्या पाहिजेत. तुमची मुलगी राधा जर माझ्याशी लग्न करण्याची इच्छा करीत असेल, तर तिला अनेक प्रकारच्या विद्यांचा अभ्यास करावा लागेल."

"कोणत्या विद्यांमधे तू पारंगत आहेस हे मला ठाऊक नाही. तुझी ख्याती कांही मी कुणाकडून अद्याप ऐकली नव्हती. इतक्या गोष्टी शिकून तुला त्याचा कांही फायदा झाला कीं नाहीं, हेही मला माहीत नाही. या विद्यांचा उपयोग करुन घे, कुणा राजाच्या दरबारांत नोकरी कर; म्हणजे मग त्या विद्या राधा शिकेल." सीतारामने उत्तर दिले.

आता संजीवच्यासमोर हे एक आव्हान उभे राहिले. तो लगेच राजधानीला गेला. तिथें पोंचल्यानंतर एका धर्मशाळेंत त्याने मुक्काम ठेवला. तिथे एका मध्यवयीन, मिशाळ गृहस्थांशी त्याची भेट झाली. संजीवने आपले सर्व गुणगान त्याला ऐकवले व म्हटले, "राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळवण्यासाठी इथें आलो आहे. मला खात्रीने इथें नोकरी मिळेलच. पण अजून पगार किती मागावा याबद्दल माझा निर्णय होत नाही."

त्या वयस्कर व्यक्तीने म्हटले, "तू सांगितलेल्या सविस्तर माहितीवरुन हे उघडच आहे कीं तुला अनेक विषयांची चांगली माहिती आहे. पण राजाच्या दरबारांत असल्या विद्येचा उपयोग

नसतो. जर तुला खड्गयुद्ध येत असेल तर तुला नक्कीच नोकरी मिळेल."

"खड्गयुद्ध? थोडंफार माहीत आहे. पण त्यांत प्राविण्य मिळवायला गुरुची आवश्यकता असते. इथें मला ही विद्या शिकवणारा एखादा गुरु आहे कां?" संजीवने विचारलं.

"इथें वीरवर नांवाचा एक गुरु आहे. खड्ग-विद्येसाठी त्यांच्याहून जास्त चांगला शिक्षक दुसरा कुणीही नाहीं. शिवाय योग्य लोकांना ते विनामूल्य शिकवतात." त्या वयस्कर गृहस्थाने सांगितले.

दुसऱ्याच दिवशी, संजीव वीरवरच्या घरीं गेला आणि आपल्या येण्याचे कारण त्याने सांगितलं. त्याने संजीवला नीट न्याहाळून पाहिलं व म्हटलं, "तू तर चांगला तगडा दिसतोस, चुणचुणीत आहेस. जर मन लावून शिकलास तर आठवडाभरांत खड्गविद्येत प्रवीण होऊं शकशील." असं म्हणून

त्याने संजीवला आपला शिष्य बनवलं.

संजीवनेदेखील आठ दिवसांतच खड्गविद्या शिकून घेतली आणि गुरुने त्याच्या हुशारीची भरपूर प्रशंसा केली.

एका आठवड्यानंतर त्याच धर्मशाळेंत त्याला तो वयस्कर गृहस्थ भेटला. संजीवने त्याला सांगितले कीं दुसऱ्या दिवशी राजदरबारांत संजीवला नोकरी मिळणार होती. त्यावर तो गृहस्थ उद्गारला, "अरेरे, फारच वाईट झालं. कालच एका तरुणाने खड्गविद्येचे प्रात्यक्षिक दाखवून राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळवली. परंतु राजाच्या कोषागारांत जमाखर्चाची रोज देखरेख करण्यासाठी एखाद्या लायक माणसाची जरुरी आहे. तिथें प्रयत्न कर. तुला जर ही नोकरी हवी असेल तर प्रथम गणितज्ञ भास्करला जाऊन भेट. कोषागारांतल्या हिशेबाची पद्धत जरा निराळी असते. ते तुला हे काम सोप्या पद्धतीने करायला शिकवतील."

दुसऱ्याच दिवशी संजीव भास्करला भेटला आणि आठ दिवसांतच जमाखर्च लिहिण्याचे शिक्षण त्याने शिकून घेतले. जरी त्याने त्यांतल्या बारकाव्यांसकट ही पद्धत शिकून घेतली होती, तरी तीन दिवसांपूर्वी एका सुयोग्य तरुणाला ती नोकरी मिळून गेली. परंतु संजीव कांही निराश झाला नाही. पुन्हां ते वयस्कर गृहस्थ जेव्हां भेटले तेव्हां संजीवने त्यांना विचारलं, "राजदरबारांत आणखी एखादी नोकरी मिळण्यासारखी आहे कां?"

"अरे, दर आठवड्याला तू नवीन शिक्षण घेतो आहेस आणि ढोरमेहनत करतो आहेस. तुला त्याचा थकवा येत नाही कां?" त्या गृहस्थांनी विचारले. "मी विद्येचा भुकेला आहे. विद्याभ्यासाची मेहनत करताना मला मुळींच थकवा येत नाही." संजीवने बढाईखोर स्वरांत सांगितलं.

"तुझ्या मामाने आव्हान दिलं म्हणून तू इथें आलास, त्याला आता महिना होऊन गेला. अजून तुला राजाच्या दरबारांत नोकरी कांही मिळालेली नाही. त्यापेक्षां तू जर गंगापूरला परत गेलास आणि आपण हारलो असं मान्य केलंस तर जास्त चांगलं! तुझ्या वडिलांना शेतीच्या कामांत तू चांगली मदत कर."

त्या व्यक्तीने सल्ला दिला. त्यावर संजीव नाराजीने म्हणाला, "माझ्या मामाने दिलेले आव्हान मी स्वीकारले, त्यांत कदाचित मी हारणार असेन; पण त्यांनी जे मत तुच्छतेने व्यक्त केलं, कीं ज्या विद्या मी शिकलेल्या होत्या, त्या साऱ्या निरुपयोगी आहेत, ते मत मला खोडून काढायचे आहे. एक

ना एक दिवस मी राजदरबारांत नोकरी मिळवीनच."

"राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळवण्यासाठी तुझे ज्ञान अपूर्ण आहे." त्या वयस्कर गृहस्थांनी म्हटले.

"मग तर मी तुमच्याशी पैज लावतो. जर राजाच्या दरबारांत मी नोकरी मिळवून दाखवली, तर तुम्ही मला काय द्याल?" संजीवने विचारले.

"राजदरबारांत नोकरी मिळवण्याच्याबाबतीत जर तू पैज लावलीस, तर तू केव्हांही ती जिंकणार नाहीस." त्या गृहस्थांनी उत्तर दिलं.

"इतक्या ठामपणें हे तुम्ही कसं सांगू शकता?" संजीवने नवलाने विचारलं.

"मी ठामपणें सांगतोय, कारण मीच राजा आहे!" त्या गृहस्थांनी सांगितलं.

संजीव चकित होऊन कांही क्षण बोलूंच शकला नाही, पण त्याचा चेहरा पडला. लौकरच तो भानावर आला, आणि त्याने राजाच्या पायांना स्पर्श करुन, वांकून प्रणाम केला.

राजाने त्याला प्रेमाने उठवले नि म्हटले, "जर तुला माझ्याबद्दल खरोखरच आदर वाटत असेल तर माझं म्हणणं ऐक आणि आपल्या गांवी तू परत जा." "महाराज, आपण हरप्रकारे माझी परीक्षा घेतली आहेत. मग आपल्या दरबारांत मला नोकरी आपण कां देत नाही?" संजीवने दीनवाण्या स्वरांत विचारलं. त्याच्या या प्रश्नावर हंसून राजाने म्हटले, "तुझ्यांत बाजवीपेक्षां जास्त घमेंड आहे. तुला वाटतं कीं तुला सारं कांही येतं! पण कुठल्याही विषयांत तुला प्राविण्य मिळालेलं नाही. दर वेळेला तुला नोकरी मिळायला हवी होती पण मिळाली

नाही. पण याबद्दल तू कधी खोल विचार केलाच नाहीस."

हे ऐकून संजीवला जरा धक्का बसला, तरी पण त्याने विचारले, "महाराज, मी कोणतीही विद्या चटकन शिकतो हे तर आपण मान्य केलेलं आहेच ना?"

"पण विद्येचं शिक्षण किती प्रमाणांत घेतलंस तू? राजदरबारांतल्या नोकरीसाठी आवश्यक प्रमाणांत शिक्षण घेण्याचा तू प्रयत्न केलास कां?" राजाने म्हटलं.

राजाचे बोलणे ऐकून संजीव जास्त दुःखी होऊन म्हणाला, "आता मला माझ्या स्वभावांतला दोष समजला. प्रत्येक विषयाचं ज्ञान योग्य तितक्या प्रमाणांत शिकण्यावर आपण जोर देऊन जे सांगितलंत, त्याप्रमाणेंच मी करीन. पण कृपा करुन आपल्या दरबारांत आपण मला नोकरी द्यावी."

"सुरवातीलाच असा विचार केला असतास तर मी तुला दरबारांत अवश्य नोकरी दिली असती. विद्येमधें प्राविण्य मिळवण्याची कांही तुला विशेष ओढ नव्हती. कोणत्याही विद्येत प्राविण्य मिळवण्याकडे तू दुर्लक्ष करीत होतास, म्हणूनच मी माझे मत सांगितले. जे कांही झालं ते तुझ्या दुर्दैवामुळे झालं आहे." राजाने म्हटलं.

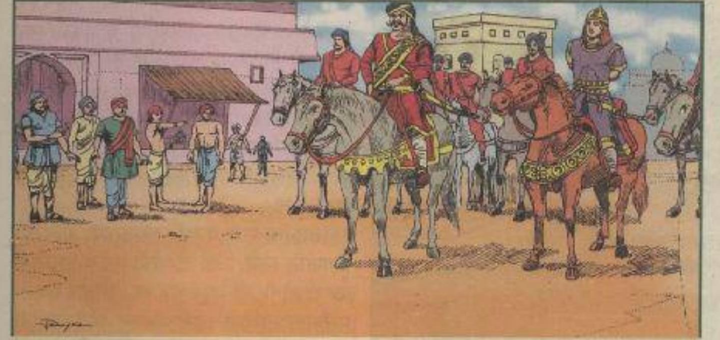
"पण माझं म्हणणं आहे कीं आपल्याला विनंती करण्याच्या बाबतीत कांही मी हलगर्जीपणा केला नाही. आपणच महाराज आहात हे कळल्याबरोबर लगेच मी नोकरी मागितली." संजीवने अजीजीने सांगितलं.

त्यावर राजाने म्हटलं, "आपण एका महिन्यापूर्वी भेटलो होतो. दर वेळेला मी तुला राजदरबारांतल्या नोकऱ्यांसंबंधी माहिती देत होतो. पण मी कोण आहे आणि या गोष्टी मला कशा माहीत आहेत, याबद्दल तू कधी विचारच केला नाहीस. याचं कारण काय ते तुला आहे कां माहिती? कारण तू नेहमी फक्त स्वत:चाच विचार करीत असतोस. जर तू माझ्याबद्दल थोडासा जरी विचार केला असतास, तर मी कोण आहे ते तू नक्कीच ओळखलं असतंस. जो दुसऱ्यांना ओळखण्यांत दिरंगाई करतो, अशा माणसाला राजदरबारांत कोणतेही स्थान नसते."

हे बोलणे ऐकून संजीवने लाजेने मान खाली घातली. महाराजांच्या सांगण्यानुसार तो गंगापुरला परत गेला. आपल्या पित्याकडे शेतीचे काम शिकायला त्याने सुरवात केली आणि त्या कामांत मनापासून कष्ट केले. नंतर त्याचे लग्न राधाशी झाले व ती सर्वजण आनंदात राहूं लागली. त्याने आजपर्यंत शिकलेल्या इतर विद्यांचे बारकावे तो आता गांवातल्या तरुण मुलांना शिकवूं लागला. ते तरुण कौतुकाने म्हणत, "जर राजाच्या दरबारांत तुम्हाला नोकरी मिळाली असती, तर आमचे फारच नुकसान झाले असते. मग इतक्या चांगल्या गोष्टी आम्ही कसे शिकलो असतो? बरं झालं, तुम्ही गांवी परत आलात ते!"

हे ऐकून, आपलं वेगवेगळ्या विषयांचे ज्ञान निरुपयोगी ठरले नाही याचा संजीवला अत्यानंद झाला. त्याबरोबरच आपले उच्च विचार व विद्या, यांच्याबद्दल तिखटमीठ लावून उगीचच कौतुक करीत बसायची त्याची जुनी संवयही नाहीशी झाली.

अस्वल्या मांत्रिक

2

(कालीवर्मा नांवाचा क्षत्रिय युवक नोकरीच्या शोधांत फिरत होता वाटेतच त्याला गांवकऱ्यांनी दरोडेखोरांबद्दल सांगितले. कालीवर्माने गांवातल्या तरुणांना जमवून दरोडेखोरांचा नि:पात केला. त्यानंतर तो राजधानीजवळ पोंचला, तेव्हां जितकेतु राजाच्या घोडदळाने त्याच्यावर हल्ला केला व त्याला बंदी बनवले. त्यानंतर....)

चंद्रशिला नगराचे घोडेस्वार कालीवर्माला घेऊन नगरांत गेले. अनेक सैनिक एकाच माणसाला घोड्यावर बांधून नेत होते. ते पाहून कांही लोकांनी प्रमुख घोडेस्वाराला विचारलं, कीं घोड्याला बांधून कुणाला नेत आहेत? त्यावर त्या प्रमुखाने मोठ्या अभिमानाने म्हटलं, "कोण, हा बंदी होय? याचं नांव तर कालीवर्मा आहे. हा आपल्या राज्याचाच नव्हे, तर आपल्या शेजारच्या उदयगिरि राज्याचा राजा दुर्मुखचादेखील प्रबळ शत्रू आहे. याला पकडायला आम्ही अरण्यामधे किती हाल नि कष्ट सोसले आहेत, त्याचे वर्णन करता येणे अशक्य आहे."

चंद्रशिला आणि उदयगिरी, या दोन्ही राज्यांचा शत्रू बनलेल्या कालीवर्माची बातमी ऐकून कांही लोक घोडदळाच्या पाठोपाठ राजमहालाकडे जाऊं लागले. घोडदळाचा नेता जेव्हां राजवाड्याच्या आवारांत शिरला तेव्हां त्याने आपले सैनिक तिथेच उभे केले आणि तो आंत गेला. एका शिपायामार्फत त्याने जितकेतु राजाला निरोप पाठवला कीं त्याने कालीवर्माला

पकडून आणलेलं आहे.

त्यावेळीं जितकेतु आपल्या मुख्य मंत्र्याबरोबर शेजारच्या राज्यावरच्या हल्ल्याविषयीं चर्चा करीत होता. कालीवर्माला बंदी बनवून आणल्याची बातमी ऐकून तो फारच प्रसन्न झाला व म्हणाला, "महामंत्री! मला वाटलं होतं कीं कालीवर्माच्यामुळें आपल्याला शेजारच्या देशाशी युद्ध करायची बहुतेक वेळ येणार आहे. तो आपल्या हातांत सांपडला आहे. आता तुम्हीच सांगा, याला जिवंतपणीं दुर्मुखकडे पाठवूया कीं याला फांसावर लटकावून त्याचे प्रेत पाठवायचे?"

"महाराज! दुर्मुख महाराजांच्या पत्रावरुन ह्या दोन्ही गोष्टी त्यांना मान्य आहेत. पण त्यापूर्वीं ह्याच कालीवर्माने लुटारुंना उदयगिरीच्या राज्यांत पळवून लावले आहे याचा पुरावा आपल्याला हवा; नाहीतर दुर्मुखमहाराजांशी आणखी दुसरा कांहीतरी बखेडा निर्माण व्हायचा!" मंत्र्याने विचार मांडला.

"पण राजद्रोही कालीवर्माला बंदी बनवून इथें आणले आहे असा आपल्या घोडदळाच्या नायकाने निरोप पाठवला आहे ना!" जितकेतु राजा म्हणाला.

"कालीवर्मा नांवाचे अनेक लोक असूं शकतील तेव्हां आपण प्रत्यक्ष जाऊन त्यांचे म्हणणे ऐकून घ्यावे व न्याय करावा." मंत्र्याने सल्ला दिला.

त्यानंतर राजा व मंत्री महालाच्या बाहेरच्या आवारांत आले. तिथें लोकांची एकच भाऊगर्दी जमली होती. ती बघून राजाला आश्चर्य वाटले. मंत्रीमहाशयांच्या सांगण्यावरुन घोडेस्वारांनी कालीवर्माच्या दोऱ्या सोडल्या आणि त्याला घोड्यावरुन खाली उतरवले.

कालीवर्मा घोड्यावरुन खाली उतरुन उभा राहिला आणि राजा व मंत्री यांच्याकडे निर्भयपणें बघत म्हणाला, "महाराज! आपल्या सैनिकांनी अरण्यांत अचानक माझ्यावर हल्ला केला आणि मला पकडले होते. आपण त्यांना योग्य शिक्षा करावी."

हे बोलणें ऐकून राजा जितकेतु तर विस्मयाने बघतच राहिला. तो म्हणाला, "माझ्या गेल्या दहा वर्षांच्या कारकीर्दीत कोणत्याही गुन्हेगाराने इतक्या धिटाईने माझ्याशी आजवर बोललेलं नाही!"

मंत्र्याने संतापून आपला हात उगारला व कालीवर्माला तो म्हणाला, "अरे दुष्टा! महाराजांची अनुमती घेण्यापूर्वींच तू बडबड केलीस, त्याबद्दल तुझे डोके उडवता येईल. पण आम्हाला तू कोण आहेस ते समजायला हवं, म्हणून तुझा प्राण वांचला आहे. चंद्रशिला नगराजवळच्या अरण्यांत राहाणाऱ्या दरोडेखोरांना तूच उदयगिरी राज्यांत

पळवलंस ना? तुझं नांव काय आहे?"

"माझं नांव कालीवर्मा आहे. मी ह्याच राज्याचा नागरिक आहे. हे खरं आहे कीं आपल्या देशांतल्या जनतेची संपत्ती आणि धान्य लुटणाऱ्या दरोडेखोरांशी मी गांवकऱ्यांच्या मदतीने सामना केला. त्यांत त्यांचे कांही लोक मारले गेले. पण त्यांतले कांही चोर पळून आपल्या राज्याच्या सीमेपार उदयगिरीच्या अरण्यांत पळून गेले असावेत. अशा परिस्थितींत याची जबाबदारी माझ्यावर कशी काय येते?" कालीवर्माने आपली बाजू मांडली.

त्याचे बोलणें ऐकून मंत्र्याला फारच राग आला. तो चिडून म्हणाला, "महाराज, मी ह्याला एक प्रश्न विचारला, त्याचे त्याने सरळ उत्तर दिले तर नाहीच, उलट तो आपल्यालाच प्रश्न विचारतो आहे. आपण त्याला योग्य शिक्षा द्यावी."

जितकेतु राजाने एकवार कालीवर्माकडे भेदक नजरेने बघितले व म्हटले, "म्हणजे आपल्याला ज्याला शिक्षा द्यायची आहे तो हाच कालीवर्मा आहे तर! हे बघ कालीवर्मा, माझ्या संमतीशिवाय तू माझ्या कांही नागरिकांचा वध केला आहेस. त्यामुळें शेजारच्या राजाशी अकारण वितुष्ट आले आहे. म्हणून मी तुला मृत्युदंडाची शिक्षा देत आहे."

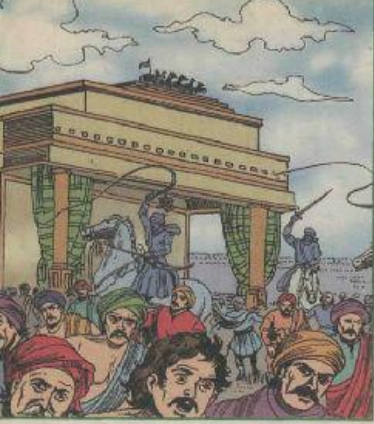
ही आज्ञा ऐकून कालीवर्मा हतबुद्ध झाला. पण लगेच स्वतःला सावरुन राजाला म्हणाला, "महाराज! ही शिक्षा मला आपण कोणत्या न्यायसूत्राखाली देत आहात? माझे वडील आपल्या पिताश्रींच्या सेवेत होते. एका युद्धांत ते धारातीर्थी पतन पावले. मीही आपल्या सेवेंत रुजूं व्हावे या हेतूने माझे गांव सोडून इतक्या दूर

आलो आहे. जनतेला लुटणाऱ्या लुटारुंचा नायनाट केला म्हणून आपण मला मृत्युदंडाची शिक्षा कां देत आहात?"

"हा तर तुझा अगोचरपणा आहे!" मंत्री कडाडून म्हणाला व सैनिकांकडे वळून त्याने आज्ञा केली, "तुम्ही महाराजांची आज्ञा आत्ता ऐकली आहेत ना? तर मग या कालीवर्माला नगराच्या वेशीवर असलेल्या खैराच्या वनांत फांसावर लटकवा, आणि नंतर त्याचे प्रेत उदयगिरीच्या महाराजांकडे पाठवण्याची व्यवस्था करा."

मंत्र्याच्या तोंडचे हे शब्द ऐकल्याबरोबर सारा जनसमुदाय बिथरला. त्यांच्यापैकी कांहीजण मोठ्याने ओरडूं लागले, "ही किती अन्यायाची गोष्ट आहे महाराज! आपण कालीवर्माला जी शिक्षा फर्मावली आहेत, त्याच्या बाबतीत आपण पुन्हां एकदा नीट विचार करायला हवा. कालीवर्माने आमच्यावर उपकार केले आहेत."

''ही आणखी एक आश्चर्याची गोष्ट! महाराजांना सल्ला देणारे विद्वान ह्या नगरींत आहेत तर!'' असं उपहासाने म्हणून मंत्र्याने दांत ओंठ खात सैनिकांना आज्ञा दिली, ''त्या ओरडून बोलणाऱ्या राजद्रोह्यांना पकडून कारागृहांत डांबून ठेवा!''

मंत्री बोलल्यानंतर घोड्यावर स्वार असलेल्या सैनिकांनी आपले घोडे गर्दींत घुसवले. लोक घाबरुन सैरावैरा धावूं लागले. ते पाहून जितकेतु प्रसन्न होऊन हंसतहंसत म्हणाला, ''या असभ्य लोकांना दंडनीतीच नमवूं शकते. महामंत्री! तुम्ही अगदी योग्य वेळीं ही आज्ञा दिलीत!'' असे मंत्र्याचे कौतुक करुन राजा आपल्या महालाकडे वळला. मंत्रीही त्याच्यापाठोपाठ महालांत गेला.

लोकांची गर्दी पांगल्यानंतर घोडदळाचा नायक कालीवर्माच्याजवळ आला व म्हणाला, ''तू राजाची आज्ञा ऐकलीस ना? अरेरे, बिचारा! तुला इतक्या लहान वयांतच हे जग सोडून जावे लागणार आहे त्याबद्दल मला खरोखरच वाईट वाटतं. परंतु महाराजांची आज्ञा म्हणजे दगडावरची रेघ असते.''

मंत्र्याचे बोलणें ऐकून अगोदरच संतापाने कालीवर्मा चरफडत होता. त्याने तलवार म्यानांतून काढण्याचा प्रयत्न केला, पण विचार बदलून तो बोलूं लागला, ''तुमच्या राजाची आज्ञा ही किती मूर्खपणाची आहे हे कांही लोकांना माहिती असलं तरी इतरांनी ते समजून घेण्याचा प्रयत्नदेखील केला नाही. शेजारच्या देशांतल्या राजाला भिऊन जनतेचे भले करणाऱ्या माझ्यासारखा नागरिकाला महाराज फांसावर लटकवायला निघालेले आहेत, हा तर घोर अन्याय आहे.''

''राज्याचे हित फक्त महाराजांनाच समजते. तुला वा मला त्यांतले काय समजणार? चांगलं आहे. चल, तुला ज्या खैराच्या रानांत फांशी द्यायला सांगितले आहे, तिथें सावकाश पोहोचेपर्यंत महाराजांना दया येईल व कदाचित तुझी शिक्षा रद्द केल्याची आज्ञा येऊं शकेल. यापूर्वीं कांही अपराध्यांची अगदी अशी शेवटच्या क्षणीं फांशीची शिक्षा माफ झालेली आहे.'' घोडदळाचा नायक समजावत होता.

वास्तविक कालीवर्माने अशी आज्ञा होईल ही आशा धरलेली नव्हतीच. कोणत्या तरी उपायाने आपण या सैनिकांपासून आपला बचाव करायचा असा त्याने विचार केला होता. मनांत त्याने ठरवलं होतं कीं नगराची वेस ओलांडली कीं नंतर आपण हा सुटकेचा प्रयत्न करायचा.

आपल्या सैनिकांना सावधान करीत नायकाने कालीवर्माला म्हटले, ''आता तुझ्या हातांत हातकड्या घातल्या पाहिजेत.'' असं म्हणून तो कालीवर्माच्याजवळ आला.

''कांही क्षणांमधे मरणाऱ्याच्या हातांत हातकड्या कशाला हव्यात? मी पळून बिळून जाईन म्हणून तुम्ही घाबरलात कीं काय? घ्या, हवं तर माझी तलवार तुम्ही घ्या. इतक्या साऱ्या हत्यारबंद सैनिकांच्या मधें मी निःशस्त्र माणूस, कसा पळून जाऊं शकेन?'' हे शब्द उदगारत कालीवर्माने म्यानांतून तलवार उपसली आणि घोडदळाच्या नेत्याच्या हातांत दिली.

तो नायक खूष होत म्हणाला, ''कालीवर्मा, असं म्हणतात कीं मरणाऱ्याची इच्छा पूर्ण केली कीं पुण्य लाभतं. जर तू पळून निसटायचा प्रयत्न केलास तर आम्ही इथे दहा घोडेस्वार आहोत. आमच्या दहाजणांच्या तलवारी तुझ्या शरीराची चाळण करतील. तेव्हां खबरदार राहा!''

त्यानंतर कालीवर्माच्या पुढें पांच सैनिक व त्याच्या पाठीमागून पांच सैनिक, असे चालत सर्वजण नगराच्या सीमेपार जायला निघाले. त्यावेळीं वाटेंत दिसणारे नागरिक जितकेतु राजाच्या दुष्टपणाची उघडपणें निंदा करीत होते.

एक प्रहर चालल्यानंतर सारेजण नगराच्या सीमेलगतच्या खैराच्या वनाजवळ आले. त्या राई लगत उंच डोंगराचा कडा होता. एक डोंगरातला झरा वीसतीस फुटांवरुन खाली दगडांवर कोसळत होता. त्याचा मोठा आवाज भीतीदायक वाटत होता.

घोडेस्वारांबरोबर झाडींत शिरताना कालीवर्माने पळून जायला सोयीची जागा पाहाण्यासाठी चारी बाजूंना नजर फेंकत नायकाला विचारले. ''तुम्ही लोक मला इथें फांशी देणार आहात कां?''

नायक त्याला कांही उत्तर देणार त्याच्या आधीच रेड्यावर बसलेली एक काळी व्यक्ती समोरुन येताना त्यांना दिसली. रेड्यावरची ही

व्यक्ती डोक्यापासून पायापर्यंत एका काळ्या बुरख्यांत होती. फक्त पायांपाशी बुरख्याला भोकें होती.

त्या व्यक्तीने आपल्या हातांतला परशू वर उचलून घोडेस्वारांच्या दिशेने जोराने येत पुकारले, "कोण आहात तुम्ही? या प्रधान मांगाच्या हातून यापूर्वी शिरच्छेद झालेल्या लोकांची भुतें आहात? कीं नवे नवे शिरच्छेद करण्यासाठी आलेले लोक आहात?"

तो आडदांड रेडा आपल्या दिशेने येतो आहे हे पाहून घोडे बिथरले आणि जोरजोराने खिंकाळत इकडे तिकडे पळायला लागले. ही संधी पळून जायला चांगली आहे, असे वाटून कालीवर्मा आपल्या घोड्याला पुढे नेणार होता, तितक्यांत रेड्यावर बसलेली व्यक्ती वेगाने त्याच्याजवळ आली. त्याच्या घोड्याचा लगाम हाताने पकडत ती व्यक्ती म्हणाली, "भुताप्रेतांना ही असली झाडें फार प्रिय असतात. म्हणून लुटारु व दरोडेखोरांना राजा या जागींच मृत्युदंडाची शिक्षा देतो. तू कोण आहेस, डाकू कीं देशद्रोही?"

"मी या दोन्हींपैकी कुणीही नाही. पण मला हे सांग कीं तू कोणत्या जातीचे पिशाच्च आहेस?" कालीवर्माने त्याच्या हातांतून आपल्या घोड्याचा लगाम खेंचण्याचा प्रयत्न करीत म्हटले. तोपर्यंत आसपास विखुरलेले सारे घोडेस्वार तिथें येऊन पोंचले. रेड्यावर बसलेल्या व्यक्तीकडे रागाने पहात घोडदळाचा नायकाने विचारले, "अरे, कोण हा धटिंगण? तुझ्या शरीरांत एखाद्या भुताबिताने तर प्रवेश केलेला नाही ना?"

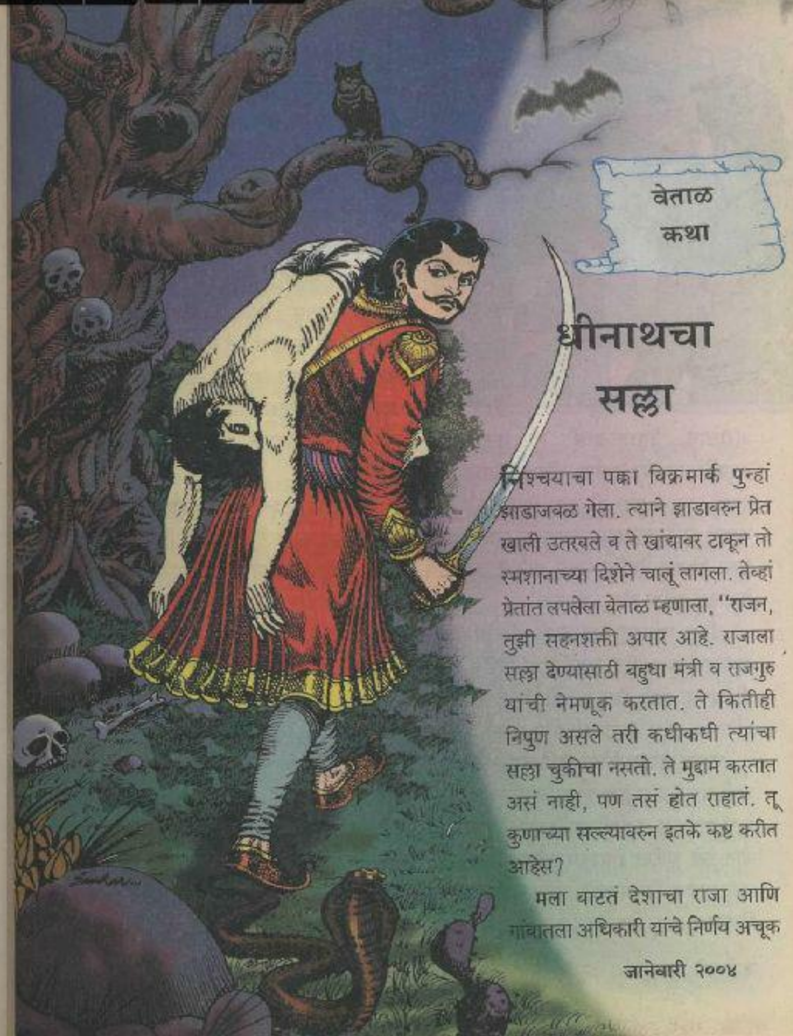
त्यावर रेड्यावर बसलेल्या व्यक्तीने कालीवर्माच्या घोड्याचा लगाम सोडून देत म्हटले, "नगरांतल्या प्रमुख मारेकऱ्याला तू अरे-तुरे करतोस काय? कोणत्याही दिवशी तुलादेखील राजा मृत्यूची शिक्षा देईल, आणि माझ्याकडे वध करायला पाठवील त्यावेळीं मी आपल्या या धारदार परशूने एका घावांत तुला मारुन टाकीन."

"अरे दारुड्या! मला हा अपमान सहन होणार नाही." असं म्हणतानाच त्याने झटकन आपली तलवार म्यानांतून काढली. क्षणार्धातच कालीवर्माने मारेकऱ्याच्या हातांतला परशू खेंचला आणि घोडदळाच्या नायकाच्या मानेवर त्याने वार केला.

त्या नायकाचे डोके दूरवर जाऊन पडले, त्यावेळी दुरुन कुठूनतरी आवाज आला, "आदि अस्वलाचा विजय असो! हे तरुणा! तू अत्यंत पराक्रमी आहेस."

- क्रमशः

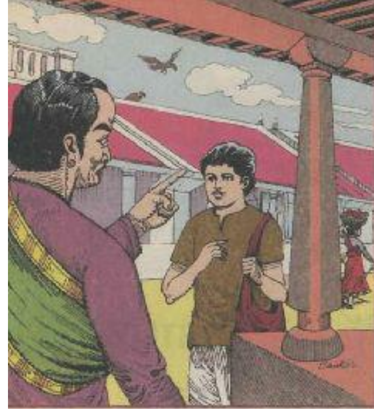

धीनाथचा सल्ला

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन प्रेत खाली उतरवले व ते खांद्यावर टाकून तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ म्हणाला, "राजन, तुझी सहनशक्ती अपार आहे. राजाला सल्ला देण्यासाठी बहुधा मंत्री व राजगुरु यांची नेमणूक करतात. ते कितीही निपुण असले तरी कधीकधी त्यांचा सल्ला चुकीचा नसतो. ते मुद्दाम करतात असं नाही, पण तसं होत राहातं. तू कुणाच्या सल्ल्यावरुन इतके कष्ट करीत आहेस?

मला वाटतं देशाचा राजा आणि गांवातला अधिकारी यांचे निर्णय अचूक

असतात. उदाहरणार्थ, मी तुला एका ग्रामाधिकाऱ्याचा सल्लागार धीनाथ नांवाच पंडित होता. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो ती ऐक. म्हणजे तुला थकवाही जाणवणार नाही आणि तुझा विचार देखील बदलूं शकेल.'' आणि वेताळाने पुढील गोष्ट सांगितली.

श्रीपुर गांवचा अधिकारी श्रीनाथ याला आपला गांव सर्वात उत्तम ठरला पाहिजे अशी तीव्र इच्छा होती. म्हणून त्याने धीनाथ नांवाच्या पंडिताला सल्ला देण्यासाठीं नियुक्त केले.

धीनाथ योग्य तऱ्हेने न्याय निवाडा करीत होता. कुणी चांगले काम केले तर त्याचे कौतुक, सत्कार केला जाई, पण त्यापूर्वीं त्याची पूर्ण चौकशी केली जात असे. चुकीला शासन व सत्कृत्याला सन्मान, असा त्याचा विचार असे. गांवकऱ्यांचा त्याच्या निर्णयावर अतूट विश्वास होता.

त्या गांवचा एक रहिवासी त्रिमूर्ती आता पन्नाशीला आला होता. ह्या वयांत त्याला एक असाध्य आजार झाला व त्याने अंथरुण धरले. दुसरे उत्पन्न नसल्यामुळें त्रिमूर्तीचा बेकार मुलगा त्रिकाम भीक मागू लागला. एकदा तो धीनाथच्या घरी भीक मागायला गेला.

धीनाथने त्याला विचारले, ''तू विशीतला धडधाकट तरुण आहेस. आजवर वडिलांच्या कष्टावर जगलास; आता ते आजारी पडलेत तर तू इतरांच्या कमाईवर कां जगतो आहेस? भीक मागणे हा अपराध आहे. हा तुझी पहिलीच वेळ आहे म्हणून मी शिक्षा देणार नाही. पण पुन्हां कधी गांवात भीक मागताना दिसलास तर कोठडींत टाकीन.''

धीनाथची सूचना ऐकून त्रिकाम घाबरला. तो गांव सोडून पळून गेला. आता त्रिमूर्ती अनाथ झाला. तेव्हां धीनाथने ग्रामाधिकाऱ्याला म्हटले, ''गांवातल्या दीनदुबळ्या व अनाथ लोकांना मदत करणें हे आपले कर्तव्य आहे. त्रिमूर्तीची शुश्रूषा करण्यासाठी गांवातला एक माणूस रोज त्याच्याकडे जायला हवा, व त्याची देखभाल केली जावी.''

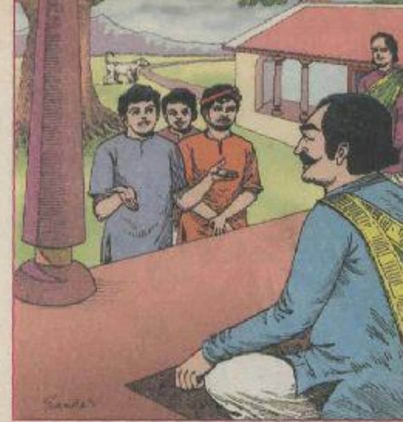
ग्रामाधिकाऱ्याला हा सल्ला कांही आवडला नाही; पण आपली नापसंती न दाखवता तो म्हणाला, ''हा सल्ला द्यायला उशीर झाला आहे असं मला वाटतं. जेव्हां त्याचा मुलगा इथें होता, तेव्हां अशी सूचना तुम्ही दिली असतीत तर बरं झालं असतं! आता समजा, गांवकऱ्यांनी त्रिमूर्तीच्या पालन-पोषणाचा भार आपल्यावर घेतला, तरी ते त्रिमूर्तीचं भिक्षा मागणंच नाही कां होणार? तुम्ही तर माझ्यासमोर एक धर्मसंकट उभं केलं आहेत.''

''त्रिकाम अनाथ नाही, तो अपंग, असहाय-देखील नाही. तो फारच आळशी आहे. आळशांनी भीक मागणें हा गुन्हा आहे. त्रिमूर्ती भीक मागत नाही. त्याला न सांगता सवरता आपण ही मदत त्याला करणार आहोत.'' धीनाथने आपली बाजू मांडली.

श्रीनाथला हा खुलासा पटला. त्याने लागलीच तशी व्यवस्था केली. आता श्रीपुरमधेंही प्रत्येक गांवात असतात तसे कांही दुष्ट, द्वाड, लोक होते. ते अशा संधीची वाट पहात असतातच. भीम, रंगा व मंगल ते तिघे तरुण त्यांच्यापैकी होते. तिघांनी एकत्र बसून विचार ठरवला आणि ते तिघेजण श्रीनाथला भेटायला गेले. त्यांनी श्रीनाथला सांगितलं.

''आमचे आईवडील आता म्हातारे झाले आहेत. आमच्याच्याने त्यांचा सांभाळ होऊं शकत नाही. म्हणून आमची आपल्याला विनंती आहे कीं गांवाच्या कचेरींत आम्हाला तिघांना नोकरी देण्याची सोय करावी. आपण जो पगार ठरवून द्याल त्यांतून आम्ही आमचे कुटुंब सांभाळूं, व आपल्या आईवडिलांचीही देखभाल करूं.''

श्रीनाथने त्यांची मागणी सपशेल नाकारली. ''आपण नोकरी दिली नाहीत तर आम्हाला काम

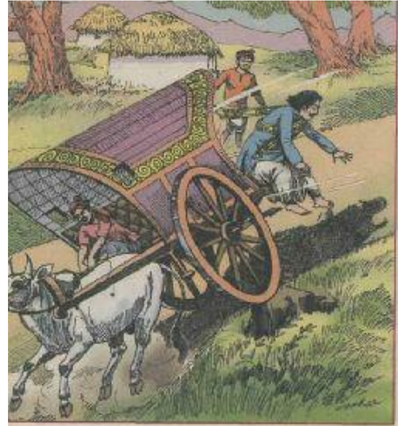

शोधायला दुसऱ्या गांवी जायला लागेल. तेव्हां आमच्या आईवडिलांची जबाबदारी कुणा गांवकऱ्यावर सोंपवायची व्यवस्था तुम्ही कराल कां? हा आमच्यावर धडधडीत अन्याय आहे.'' भीमने म्हटलं.

त्याचवेळीं नेमका धीनाथ तिथे आला. ही मागणी ऐकून तो त्या तिघांना म्हणाला, ''गावांतल्या नागरिकांची व्यवस्था पाहाण्याची जबाबदारी श्रीनाथ यांच्यावर आहे. तुम्ही तिघेही गांव सोडून जायला तयार आहात कां?''

''आम्ही गांव सोडून कां जायचं नि कुठे जायचं?'' तिघांनी एकदम जोरांत विचारले.

त्यांचा हा उद्धट प्रश्न ऐकून श्रीनाथ एकदम नाराज झाला. त्याने लागलीच त्या तिघांवर बहिष्काराची शिक्षा ठोठावली. लौकरच ते तिघेही गांवाबाहेर नाईलाजाने गेले.

त्यांना ही शिक्षा दिल्यानंतर श्रीनाथ जरा विचारांत पडलेला होता. त्याने धीनाथला म्हटले, "मला एक काळजी जरुर वाटते आहे, कीं अशा तऱ्हेने आणखी किती कुटुंबांचा सांभाळ आपल्या डोक्यावर पडणार आहे?"

"तुम्ही निष्कारण घाबरुं नका. हे तिघे अगदी वाह्यात आहेत. बरं झालं, तुम्ही त्यांना गांवाबाहेर हाकललंत! आता तुम्ही लौकरच बघाल कीं त्रिकाम परत घरी येईल आणि तुमची क्षमा मागेल." धीनाथने अस्वस्थ झालेल्या श्रीनाथला दिलासा देण्यासाठी म्हटलं.

कांही दिवसांनंतर श्रीनाथला समजलं कीं त्रिकाम, भीम, रंगा आणि मंगल जवळच्याच सत्यपुर गांवात राहात आहेत आणि कष्टाच्या कमाईवर जगत आहेत. पण अद्यापही त्यांचा उडाणटप्पूपणा कांही कमी झालेला नव्हता. श्रीनाथच्यामुळें आपल्याला हे कष्ट करावे लागत आहेत म्हणून वेळोवेळीं ते त्याला शिव्या घालीत होते.

"त्यांनी चूक केली म्हणून मी त्यांना शिक्षा दिली. जोपर्यंत ते आपली चूक कबूल करणार नाहीत व आपली वर्तणूक सुधारणार नाहीत, तोपर्यंत त्यांचा उत्कर्ष होणारच नाही." श्रीनाथ धीनाथला म्हणाला.

आठ दहा दिवसानंतर श्रीनाथला वाटले कीं आपण सत्यपुरला जावे आणि त्यांची अवस्था बघावी. त्याने एका बैलगाडीची सोय केली. तो बैल चांगला तगडा व धष्टपुष्ट होता. तो गाडीवानही अनुभवी व कुशल होता. श्रीनाथ एकटाच गाडीतून निघाला.

श्रीपुराहून सत्यपुरला जाताना वाटेंत वीरपुर, धृवपुर, गृहपुर या गांवांतून जावे लागत होते. श्रीनाथची गाडी वीरपुर ओलांडून धृवपुर गांवाच्या वेशीवर पोंचल्यावर गाडीचे एक चाक रस्त्यावरच्या एका मोठ्या दगडावर चढले. या आकस्मिक अपघातामुळें श्रीनाथ जमिनीवर घसरुन पडला. त्याला मार लागल्यामुळें त्याची शुद्ध हरपली. गाडीवान धनियाही खाली आपटला. गाडीचे चाक त्याच्या अंगावर उलटले. त्याला उठता येईना. तो तिथेच पडून राहिला.

त्यावेळीं भीम कांही कामासाठी सत्यपुराहून धृवपुरला जात होता. त्याने हे दृश्य पाहिले. त्याने बैलाचा कासरा पकडला आणि गाडी सरळ केली. श्रीनाथ व धनियाला उचलून त्याने गाडींत

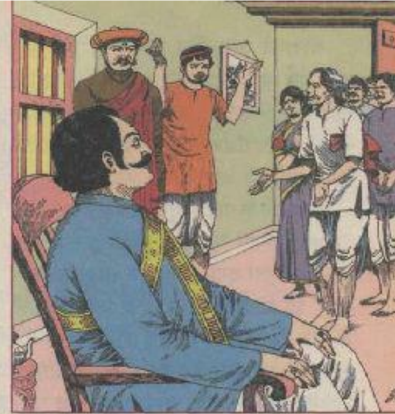
घातले, आणि धृवपुरांतल्या एक चांगल्या वैद्याकडे त्यांना नेले.

वैद्याने पूर्ण तपासणी केली आणि सांगितले कीं धनिया लौकरच बरा होईल. पण श्रीनाथला शुद्धीवर यायला एक आठवडा लागेल. श्रीनाथची शुश्रूषा नीटपणें करायली हवी आणि एक माणूस चोवीस तास त्याच्यावर लक्ष ठेवायला हवा. त्याच्या औषधपाण्याचा खर्चही बराच येणार होता.

त्या वैद्याने पुढे म्हटले, "माझ्या घरी त्याला ठेवायला व त्याच्यावर उपचार करायला मी तयार आहे. पण बरा झाल्यानंतर जर त्याने शुश्रूषा-उपचाराचे पैसे द्यायचे नाकारले तर माझे पैसे तू दिले पाहिजेस. ही अट मान्य असली तरच मी आवश्यक ते उपचार सुरुं करीन."

भीमाने वैद्यांची ही अट मान्य केली. तो स्वत:च श्रीनाथबरोबर तिथें राहिला आणि त्याने त्याची सेवाशुश्रूषा केली. तीन दिवसानंतर श्रीनाथ शुद्धीवर आला. भीमाने अगदी निगुतीने सेवा केली म्हणूनच श्रीनाथ लवकर शुद्धीवर आला असं वैद्याने सांगितले. आणखी तीन दिवसांत श्रीनाथ खडखडीत बरा झाला.

त्या दरम्यान धनियाचीही प्रकृति ठीक झाली व त्याला हिंडायफिरायची शक्ती आली. तो श्रीपुरला गेला आणि त्याने ही बातमी इतरांना सांगितली. श्रीनाथला बघायला लागलीच त्याचे कुटुंबिय, धीनाथ व आणखी कांही गांवकरी धृवपुरला गेले. सर्वांनी वैद्यबुवांचे व भीमाचे आभार मानले व कौतुक केले.

"मी माझे व्यावसायिक कर्तव्य केले. त्याशिवाय परमेश्वराची कृपाही होती. त्याखेरीज मी जास्त कांही केले नव्हते." वैद्याने सांगितले.

"माझी फार मोठी चूक झाली होती. आम्ही तिघे रोज देवाजवळ प्रार्थना करुन मागणी करीत होतो कीं आमची चूक सुधारण्याची एक संधी आम्हाला द्यावी. परमेश्वराने अशा तऱ्हेने माझी विनंती ऐकली तर!" भीमाने उत्साहाने म्हटले.

श्रीनाथने लगेच वैद्यबुवांनी सांगितलेली उपचाराची रक्कम दिली व त्यांचा त्याने सत्कारही केला. घरी परत आल्यानंतर भीमावर घातलेली बहिष्काराची सजा रद्द करावी, व त्याला गांवातच नोकरी द्यावी असे त्याला वाटले. हा विचार त्याने धीनाथला सांगून म्हटले, "भीमाला पश्चात्ताप झालेला आहे. त्याला नोकरी द्यावी असा माझा विचार आहे. तुमचे काय मत आहे?"

धीनाथने उत्तर दिले, "माझं कांहीही मत नाही. पण यापुढें मात्र तुम्ही प्रवास करूं नये आणि गांवाबाहेर जाऊं नये असं मला वाटतं. कारण बेजबाबदार व उद्दाम वर्तणुकीबद्दल शिक्षा झालेले अजून तिघेजण आसपास आहेतच."

वेताळाने ही गोष्ट सांगून विक्रमार्काला म्हटले, "राजन्, धीनाथ भले मोठा पंडित असेल, परंतु त्याच्या मनांत दया, करुणा वा क्षमा काडीमात्र नाही. जर योग्य वेळींच भीमची मदत मिळाली नसती तर श्रीनाथ जिवंत राहिला नसता. आपल्याला जीवदान देणाऱ्या भीमला गांवातल्या कचेरींत नोकरी देऊन आपली कृतज्ञता व्यक्त करावी असे साहजिकच श्रीनाथला वाटले. पण धीनाथने त्यावर आपली शंका व्यक्त केली आणि श्रीनाथला सावध केले. त्याच्या या मनोवृत्तीमुळें त्याच्या स्वभावांत माणुसकी, विवेक, सारासार विचारशक्ती यांचा अभाव आहे असं वाटत नाही कां? माझ्या या शंकेचे समाधानकारक उत्तर तुला माहीत असूनही जर तू बोलला नाहीस, तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकले होतील."

त्याला विक्रमार्काने उत्तर दिले, "मनुष्य हा जनावरांपेक्षां निराळा आहे. कारण दया, करुणा, प्रेम, असे सात्विक भाव मानवाच्या मनांत असतात. पण चांगले किंवा वाईट कोण आहे हे ओळखूनच हे भाव इतरांबद्दल दाखवायचे असतात. परमेश्वराने भीमाची चूक सुधारण्याची संधी देण्यासाठी ही घटना घडवली हे भीमाचे म्हणणे चूक आहे. म्हणूनच धीनाथने श्रीनाथला सल्ला दिला कीं भीमाप्रमाणे आणखी तीन लोक आहेत, म्हणून त्याने गांवाबाहेर जाऊं नये. भीमाला गांवात नोकरी देणे श्रीनाथला सहज शक्य होते, पण त्यामुळें त्या तिघांचा दुरावा व कडवटपणा जास्तच वाढला असता, आणि त्यांनी अशा संधीची वाट पहात डाव साधला असता.

धीनाथच्या या सल्ल्यामुळें त्याला वेगवेगळ्या स्वभावाच्या माणसांची चांगली परीक्षा आहे हे दिसून येते. त्यांचा हा सल्ला सर्वस्वी योग्य व उचित आहे."

राजाचे मौनभंग करण्यांत यशस्वी झालेला वेताळ शवासहित अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

सागराची पूजा

भारताच्या पश्चिम किनारपट्टीवरचे मच्छीमार लोक मकर-संक्रांतीला समुद्राची पूजा करतात. या जलधीला माता ते मानतात आणि अन्न देणारी म्हणून अन्नपूर्णेश्वरी म्हणतात. ही रुढी व पूजा, या जमातींना केवळ एकत्र आणण्याचेच काम करतात असे नव्हे, तर त्यांना पर्यावरणाचे महत्व, मनःपूर्वक श्रद्धेने काम करणें व समुद्रदेवतेचा मान राखणें, या गोष्टीही शिकवतात.

गुजरातेंत मकरसंक्रांत हा उत्सव सूर्याचा उत्तरेकडे प्रवास सुरुं झाला म्हणून साजरा करतात. या आनंदाच्या सणाच्या वेळीं सर्व वयाचे लोक एकत्र येऊन पतंग उडवतात.

आकाशांत हजारो विविधरंगी पतंग उडत असतात, नि त्याचे ठिपके विखुरलेले दिसतात. पतंग उडवण्याच्या स्पर्धा ठिकठिकाणी दिसतात. त्यामुळें सगळीकडे वातवारण उत्साही व प्रफुल्लित असते.

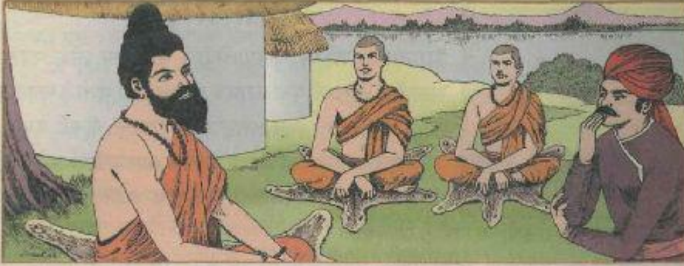
वारसा यादीतली शिलाचित्रें

भीमबेटका ह्या मध्य प्रदेशांतल्या सुप्रसिद्ध गुंफा आता युनेस्कोच्या 'जागतिक वारसा' यादींत नोंदल्या गेल्या आहेत. या गुंफात मेसॉलिथिक काळांत (इ.स.पू. ३५०० आणि २००० पर्यंत) केलेली भित्तीचित्रें आहेत. भोपाळच्या विक्रम विद्यापीठाचे प्राध्यापक वाकणकर यांनी या गुहांचा शोध लावला. इथें जवळजवळ ५०० गुहा आहेत. बहुतेक सर्व चित्रांत महाभारतांतल्या कथा आहेत. या जागेचे नांवदेखील पांडुपुत्र भीमसेन, ह्याच्यावरुन पडले आहे.

भारतीय दंतकथा - २१

केवळ एका काठीपायी

वनाचार्य या श्रेष्ठ ऋषींचे राम व प्रकाश हे शिष्य होते. दोघेही अत्यंत बुद्धिमान व अभ्यासू होते. वेद, उपनिषदें व इतर अनेक पुराणांचा त्यांनी अभ्यास केलेला होता. कित्येक सिद्धीही त्यांना अवगत होत्या.

वनाचार्यांचा आश्रम सरयू नदीच्या किनाऱ्यावर होता. परंतु त्यांचे गुरु मात्र हिमालयांतल्या एका खोऱ्यांत राहात होते. एके दिवशी त्यांना एक यात्रिक भेटला आणि त्याने निरोप सांगितला कीं वनाचार्यांच्या गुरुजींनी त्यांना त्वरित येऊन भेटावयास सांगितले आहे.

वनाचार्य उठून उभे राहिले. "मला लगेच गेले पाहिजे." त्यांनी आपल्या शिष्यांना सांगितले. "तुम्ही सारेजण स्वत:ची काळजी घ्या."

आश्चर्यचकित होऊन शिष्यांनी विचारले, "गुरुजी, इतकी घाई कशासाठी?"

"गुरुजींच्या बोलावण्यापेक्षां इतर कोणतेही जास्त महत्वाचे काम शिष्याला असत नाही. मला लगोलग जायला हवे." वनाचार्यांनी सांगितले.

"पण गुरुजी, आश्रमाच्या कामाची आपण व्यवस्था लावून नंतर आपण गेलात तर नाही कां चालणार?"

"सारं कांही आपोआप सुरळीतपणें चालेल." त्यांनी उत्तर दिलं.

"आपण केव्हां परत येणार आहात?" शिष्यांनी विचारले.

"माहीत नाही, कदाचित येणार देखील नाही!"

वनाचार्यांना जास्त संवाद नको होता. त्यांनी नदी ओलांडली आणि हिमालयाची वाट धरली. त्यांचे दोन्ही शिष्य व गांवातले चाहाते यांनी त्यांना नदीकांठावरुन निरोप दिला.

राम आश्रमांतच राहिला, पण प्रकाश आपल्या गांवी गेली आणि तिथे साधुवृत्तीने राहूं लागला. हळुंहळूं त्याच्या भोवती शिष्य गोळा झाले आणि तो प्रकाशबाबा म्हणून प्रसिद्ध झाला. परंतु तो अतिशय साधेपणाने राहात होता. एका लहानशा झोंपडीत तो राही. त्याच्याजवळ त्याच्या थोड्याशा कपड्यांखेरीज एक पितळेचे भांडे, आणि एक काठी, इतकेच सामान होते.

रामदेखील आता रामबाबा झाला होता, पण तो सुखासीन आयुष्य जगत होता. हे जेव्हां प्रकाशला समजले, तेव्हां त्याला वाईट वाटले. रामच्या एका श्रीमंत जमीनदार शिष्याने रामला एक मोठे प्रशस्त घर बांधून दिले होते, व नोकरचाकरांची देखील व्यवस्था केलेली होती. जमीनदाराच्या घरुन रोज स्वादिष्ट भोजन रामसाठी पाठवले जात होते.

"हे अध:पतन!" असा विचार प्रकाशबाबाच्या मनांत आला. भौतिक सुखाच्या जंजाळात सांपडल्याचे धोके व तोटे आपल्या मित्राला सांगावेत असे प्रकाशने ठरवले. प्रवास करीत तो रामबाबाच्या आश्रमांत पोंचला. आपण जे ऐकलं होतं ते कांही खोटं नाही हे त्याला दिसलं. "अरे मित्रा, अशा चैनीच्या आयुष्याला तू चटावला आहेस हे तुला योग्य वाटतं कां? तुझ्या आयुष्याचे प्रयोजन फार वेगळे आहे. तू इथून माझ्याबरोबर चल आणि माझ्या आश्रमांत राहा. तिथें तुला तुझी ज्ञानसाधना व आत्म्याची उन्नती पुन्हां करायला वेळ मिळेल."

"कशासाठी? देवाची इच्छा हीच असली तर?" रामबाबा म्हणाला.

त्याचवेळेला गुरुकुलांतला त्यांचा एक जुना मित्र तिथें घाईघाईने येऊन म्हणाला, "वनाचार्य गुरुजी नदीच्या पलीकडच्या तीरावर आले आहेत. तिथें ते थोडाच वेळ थांबणार आहेत. तुम्हाला दोघांना भेटण्याची त्यांची इच्छा आहे. बहुधा, तुम्ही दोघांनीही त्यांच्याबरोबर हिमालयांत यात्रेला जावे असा त्यांचा विचार असावा!"

"किती चांगला योगायोग आहे हा! नेमका आजच मी इथें आलो आहे!" प्रकाशबाबाने म्हटले. पण किंचित कुरकुरत त्याने पुढें म्हटले, "पण जर गुरुजींनी खरोखरच आपल्याला त्यांच्याबरोबर जायला सांगितलं, तरी माझ्या शिष्यांना ही माहिती मी कळवणार तरी कसा?"

"ते गुरुजी पाहातील." रामबाबाने उत्तर दिलं. परंतु रामबाबानेही याविषयीं कुणालाच कांहीही सांगितलं नाही.

दोघेही सरयू नदीच्या कांठाकडे निघाले. तिथे असलेली नाव प्रवाशांनी भरलेली होती. फारतर दोघे किंवा तिघांसाठीच जेमतेम जागा शिल्लक होती.

अचानक प्रकाशबाबाला आपल्या काठीची आठवण झाली. ती काठी सुरेख, गुळगुळीत होती आणि त्याला सुबकशी मढवलेली मूठ होती.

"राम, तू पुढे जा. मी माझी काठी तुझ्या घरी विसरलो आहे, ती घेऊन येतो. मी नंतरच्या नावेत बसून येईन." प्रकाशबाबाने म्हटले.

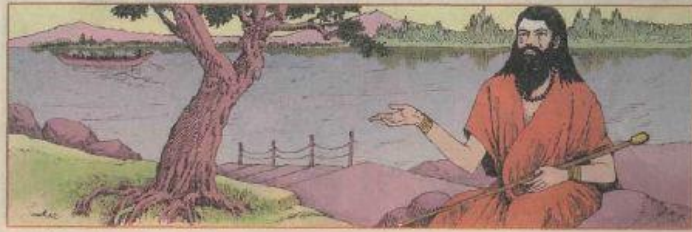
रामबाबा आणि गुरुजींचा निरोप आणणारा मित्र, हे दोघे नावेत अगोदर चढून बसले होते. नावाड्यांनी वल्ही मारायला लगेच सुरवात केली.

घटकाभरांत प्रकाशबाबा काठी घेऊन परत नदीकांठावर येऊन बसला. पण नदीच्या वरच्या अंगाला अचानक पाऊस पडून पूर आला. त्यामुळे पलीकडच्या तीरावर पोंचलेली नाव इकडे पुन्हां आली नाही. पुराचे पाणी ओसरेपर्यंत प्रकाशबाबाला नदीपार करणें अशक्य होते. जोराचा पाऊस सुरुं झाला. पूर ओसरायला एकच काय, जास्त दिवसदेखील लागले असते.

प्रकाशबाबा एका दगडावर बसला आणि त्याला अश्रू आवरेनात. सुखासीन जीवनाबद्दल आपण मित्राला उपदेश केला, तो आपला मूर्खपणा होता असे त्याला वाटले. राम वैभवांत राहूनदेखील त्याला कोणत्याही गोष्टीची अभिलाषा नव्हती. त्याने आपला निर्णय शिष्यांना सांगितला नव्हता. परमेश्वर सर्वांची काळजी घेईल असे त्याला वाटत होते.

पण प्रकाश जरी बरकरणी साधे आयुष्य जगत होता, तरी सामान्य काठीमधे त्याचा जीव अडकला होता. किरकोळ वस्तूच्या पाशांतून त्याची सुटका झालेली नव्हती. वनाचार्य गुरुजींच्या सहवासांत राहण्याची सुवर्णसंधी त्याने निष्कारण गमावली - केवळ एका काठीपायी!

- विश्ववसू

खास बातम्या

झाईझाई जिवंत आहे

टायगनचे पिल्लूं आता १८० दिवस जगले आहे त्यामुळें वाघ-सिंहापासून जन्मलेल्या या बछड्याने इतिहासांत नोंद व्हावी असा विक्रम केला आहे. झाई झाई असे नामकरण झालेले हे पिल्लूं २७ मार्चला जन्मले होते. त्याची निगराणी चीनमधल्या हूनान प्रांतातल्या चांगशा अभयारण्यांत होत आहे. दोन प्राण्यांच्या संकरापासून जन्मलेली पिल्लें बहुधा फार काळ जगत नाहींत, पण झाईझाई मात्र सगळ्या बाळपणांतल्या समस्यांना समर्थपणें तोंड देऊन म्हातारपणापर्यंत जगेल अशी अभयारण्याच्या अधिकाऱ्यांना खात्री वाटते आहे.

वालुकाशिल्पांना पारितोषिक

बर्लिनमधे झालेल्या वालुकाशिल्पांच्या स्पर्धेत ओरिसामधला सुदर्शन पटनाईक हा एकमेव भारतीय स्पर्धक होता. इतर देशांतून आलेले एकोणीस स्पर्धक होते. पहिला क्रमांक रशिया व दुसरा नेदरलंडला मिळाला. पटनाईकने गणेशाचा वाळूची मूर्ती तयार केली. सव्वीस वर्षांचा पटनाईक गेली तेरा वर्षे हा छंद जोपासतो आहे. ओरिसांत तो एक शाळा चालवतो आणि पन्नास विद्यार्थ्यांना तिथें वालुका-शिल्प बनवण्याचे शिक्षण देतो.

सांवलीने वाचवले

तुरुंगाच्या कोठडींत ज्यो एर्डमन विचारांत गढला होता. गांवातल्या एका महत्वाच्या राजकारणी असामीला ठार मारण्याचा प्रयत्न करण्याचा आरोप त्याच्यावर होता.

एके दिवशी संध्याकाळीं, तुरुंगाधिकारी एका अनोळखी पाहुण्याला घेऊन आला. हा कैदी दचकून उठला आणि त्या परक्या माणसाकडे एकटक पाहूं लागला.

"अरे मित्रा, घाबरुं नकोस! मी जॉन वॉटसन, एक वकील आहे. मी तुझा बचाव करायला आलो आहे, आणि कोणतीही फी न घेता!" तो उंच मध्यमवयीन गृहस्थ म्हणाला.

त्या वकीलाने सकाळच्या वर्तमानपत्रात ही बातमी वाचली होती. २२ मे १९१० रोजीं रविवारी दुपारी बरोबर २.२५ वाजता त्या गांवच्या एका राजकीय पक्षाचा नेता, विली बॅनिस्टर, हा नेहमीप्रमाणे फिरायला जाऊन परत आला. घराच्या पुढच्या पायऱ्यांवर त्याला एक कातडी बॅग दिसली. त्या बॅगेच्या किल्ली लावायच्या भोकांतून एक पांढरा धागा निघून तो त्याच्या घराच्या दरवाजाच्या कडीला लावलेला होता.

बॅनिस्टरने पोलिसांना बोलावले. गुप्तचरांचा एक गट तिथे आला आणि त्यांनी ती बॅग उघडली. त्यांत एक पिस्तुल व सुरुंगाच्या दारुच्या कांड्या होत्या. पांढरा धागा त्या पिस्तुलच्या चापाला बांधलेला होता.

वर्तमानपत्रांतल्या बातमीने त्या वकीलाच्या मनांत शंकेचे मोहोळ उत्पन्न केले. त्याला हा एक बनाव वाटत होता. त्याचा हा ग्रह जास्तच बळकट झाला. कारण लगेच संशयिताला तुरुंगात टाकले होते. तो तडक तुरुंगाकडे गेला.

"तुम्ही तुमचा वेळ निष्कारण माझ्यावर खर्च करता आहात. मला तो बॅनिस्टर मुळींच आवडत नाही आणि नुकतंच आमचं जरासं वाजलं देखील होतं. त्याशिवाय

गुन्हा घडला त्यावेळीं मी दुसरीकडे होतो हे सिद्ध करायला माझ्याजवळ कुणीही साक्षीदार नाही, कीं कांही इतर पुरावा नाही. माझ्यापाशी मित्र नाहीत, साक्षीदार नाहीत, आणि जामीनावर सुटायला तितके पैसेदेखील नाहीत!"

पण जॉन वॉटसनने ओर्डमनचा खटला चालवायचा व त्याचा बचाव करायचाच, हा निश्चय केला होता. "घाबरुं नकोस! तू गुन्हा केला आहेस हे सिद्ध करायला देखील पुरेसा पुरावा दिसत नाही!"

खटला चालू असताना सात साक्षीदारांनी ठामपणें सांगितलं कीं २२ मेच्या दुपारी २.२५ वाजता बॅग सांपडण्यापूर्वी त्या प्रत्येकाने जो एर्डमनला बॅनिस्टरच्या घराजवळ बघितले होते.

त्यांच्यानंतर दोन प्रमुख साक्षीदार आल्या - पांढरे लांब झगे घातलेल्या दोन चिमुरड्या मुली! पहिल्या साती साक्षीदारांनी या मुलींना त्या घरांसमोरुन जाताना पाहिले होते. त्या दोघींनी सांगितलेली गोष्ट साधी व सरळ होती.

त्या रविवारी दुपारीं १.५० वाजता चर्चमधून त्या दोघी घरी परत जात होत्या. त्यावेळीं त्या बॅनिस्टरच्या घरावरुन गेल्या. त्यांनी जो एर्डमनला पाहिले होते. तो घाईघाईने त्या घराच्या मागच्या गल्लींत वळला. त्याने चौकडीचा शर्ट घातला होता, निळी टोपी घातली होती आणि चालताना तो जरासा लंगडत होता.

त्यांच्यासमोर आरोपीच्या पिंजऱ्यांत बसलेल्या जोच्या अंगात चौकडीचा शर्ट होता. त्याला चालायला सांगितले तेव्हां तो चालताना जरासा लंगडत होता. त्याला एक निळी टोपी दाखवली. ती त्याने आपली असल्याचे कबूल केले.

खटला संपल्यासारखाच होता. आरोपीचा वकील जॉन वॉटसन याने एक सुस्कारा सोडला. पण त्याने अद्याप आशा सोडली नव्हती; त्याने आणखी एक प्रयत्न करुन पाहायचे ठरवले. मोठ्या जड अंतःकरणाने तो हळूंहळूं उठला आणि त्या दोघी बहिणींजवळ गेला.

"मला सांगा, तुम्ही चर्चमधून बाहेर पडल्यानंतर काय काय केलंत?"

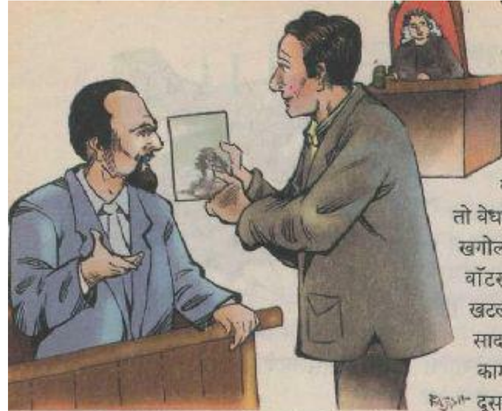
"आम्ही आमचा फोटो काढून घेतला."

"तुम्ही कुठल्या स्टुडिओंत गेला होता कां?"

"नाही, नाही, आपल्या म्हाताऱ्या पाद्रीबाबांनी तो काढला. आम्ही ना, नुसत्या चर्चच्यासमोर उभ्या राहिलो होतो."

"हा फोटो तुमच्याजवळ आहे कां?"

"हो तर! हा बघा माझ्या हातांतल्या पिशवींतच आहे. हा घ्या तुम्ही! आमच्याजवळ

आणि त्यावर असलेल्या मोठ्या घड्याळाने धाणऽऽऽ, धाण ऽऽऽ, असे दोन वाजल्याचे टोले दिले.

वॉटसनने एक टॅक्सी पकडली आणि तो वेधशाळेच्या कचेरींत गेला. तिथे त्याला खगोलशास्त्रज्ञ भेटला. त्याच्याशी बोलून वॉटसन घाईघाईने कोर्टांत गेला. त्या खटल्यामधें आपल्याला कांही नवीन पुरावा सादर करायचा आहे या मुद्यावर त्याने काम स्थगित करण्याची विनंती केली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीं कोर्टांत पाय ठेवायला जागा नव्हती. वॉटसनकडे कांहीतरी सनसनाटी बातमी आहे अशी अफवा गावांत पसरली होती.

त्याची आणखी एक कॉपी आहे कीं!" छोटी मुलगी म्हणाली.

या प्रश्नोत्तरानंतर न्यायाधीशांनी सकाळचे काम संपल्याचे जाहीर केले. जॉन वॉटसन कोर्टातून निघून समोरच्या उद्यानांत जाऊन बसला. तो फोटो हातांत घेऊन त्यावर तो विचार करीत होता. चित्रांत चर्चच्या समोर लांब पांढरे झगे घातलेल्या दोघी पोरी फारच गोड दिसत होत्या. त्यांच्या साक्षीमुळें जास्त कांही सांगण्यासारखे राहिले नव्हते. तो फोटो निरखून पाहात होता. त्यांतून कांही धागा सांपडेल कां?

अचानक एक बारीकसा मुद्दा त्याला त्या फोटोंत आढळला. त्याच्या डोक्यांत कल्पनांची एकच गर्दी उसळली. कांहीतरी हातांतून निसटतंय अशी त्याला मनांत खुटखुट वाटत होती. तो फोटो हातांत धरुन तो तसाच चर्चकडे गेला आणि चर्चच्यासमोर उभा राहिला. त्याच्या डोक्यावरती चर्चच्या घंटेचा मनोरा दिसत होता

आरोपीतर्फे पहिल्या साक्षीदाराला पुकारण्यांत आले. तो एक लहानखुरा, तगडा गृहस्थ होता. त्याला छोटीशी दाढी आणि करड्या रंगाच्या मिशा होत्या.

"सर, आपण युनिव्हर्सिटीत खगोलशास्त्राचे प्राध्यापक आहात ना?"

"होय"

"हा एक फोटो आहे. आपण कृपया हा नीट पहावा. हा फोटो कोणत्या वेळेला काढला असेल ते आपण सांगू शकाल कां?"

"होय, मी नुसती वेळच नव्हे, तर कोणत्या दिवशी हा काढला आहे तो दिवसदेखील सांगू शकेन."

"आपण इंतकं खात्रीपूर्वक कसं सांगू शकता?"

कोर्टांत सर्वजण शांत होते. खगोलशास्त्रज्ञाने आपली दाढी जरा कुरवाळली, मिशांवरुन हात फिरवला आणि विचार करीत उत्तर तो सावकाश बोलूं लागला.

"ते अगदीच सोपं आहे. इथें पहा, या फोटोंत तुम्हाला एक सांवली दिसते आहे कां? ती चर्चच्या मनोऱ्याच्या निमुळत्या टोंकाची सांवली आहे. आता सांवलीचा कोन मोजला कीं त्या दिवशी किती वाजले होते ते बरोबर सांगता येतं."

"तर मग हा फोटो कोणत्या वेळीं काढलेला आहे ते आम्हाला बरोबर सांगावे."

"२२ मे १९१०च्या दुपारीं ३.१० ला कॅमेऱ्याचे बटन दाबले गेले होते."

एका शास्त्रज्ञाकडून असा बिनचूक पुरावा मिळाल्यानंतर फिर्यादीचे सात साक्षीदार व त्या दोन लहान मुली, यांच्या साक्षी शंकास्पद व डळमळीत ठरल्या गेल्या. जरी त्यांनी आरोपीला प्रत्यक्ष त्या जागीं पाहिले होते, तरी ती रहस्यमय बॅग तिथें २.२५ वाजता सांपडली होती; त्यानंतर पंचेचाळीस मिनिटांचा वेळ होऊन गेलेला होता व त्यानंतर त्यांनी त्याला पाहिले असणार! त्यांची आठवण धूसर असल्याची शक्यता जास्त होती.

खगोलशास्त्रज्ञाची उलटतपासणी घेण्याचे धारिष्ट्य कुणालाच झाले नाही. त्याचे गणिती हिशेब आणि पुरावा अचूक व भक्कम होता. रात्रभर तो ही आंकडेमोड करीत होता. सकाळीं उठून त्याने चर्चसमोरच्या जागेचे पुन्हां निरीक्षण केले होते. एका निरपराध्याला अन्यायी शिक्षा भोगावी लागूं नये म्हणून त्याने इतकी मेहनत घेतली होती.

शेवटी, खटला निकालांत निघाला आणि आरोपीची निरपराधी ठरुन सुटका झाली. परंतु, कांही लोकांना वाटले कीं फोटोमधल्या एका सांवलीमुळे ही जादू कशी काय घडली असेल?

एका वर्षानंतर, हे चिंतातुर लोक चर्च-समोरच्या प्रांगणात जमले, आणि त्यांनी आपले फोटो काढून घेतले. जेव्हां फोटो तयार झाले, तेव्हां त्या टोंकाची सांवली अगदी त्या मुलींच्या फोटोंत पडली होती, तशीच व अगदी त्याच कोनात, त्या दिवशी पडली होती.

बंगालची एक लोककथा

नदीची मुलें

कोणे एके काळी प्रजेवर प्रेम करणारा एक राजा होता. तो त्यांची नीट काळजी घेत असे. त्याच्या मंत्रीगणांकडून व गुप्तचरांकडून त्याला प्रजाजनांची माहिती मिळत असे. तरीही लोकांना कांही अडचणी आहेत कां, ते जाणून घ्यायची त्याची मनस्वी इच्छा असे. म्हणून तो वेष पालटून, राज्यांत अधूनमधून हिंडत असे व प्रजेची सुखदु:खें जाणून घेत असे.

एक दिवस तो आपल्या एका सरदाराच्या घरासमोरुन जात होता. मध्यरात्र झालेली होती. राजा घराजवळ आला तेव्हां एक खिडकी उघडी दिसली. आंतून मंद प्रकाश दिसत होता आणि त्याला बोलण्याचा आवाज ऐकूं आला. तीन

तरुणी आपल्याला कसा नवरा आवडेल ते एकमेकींना सांगत होत्या.

''तुम्हाला माहिती आहेच कीं मला स्वादिष्ट पदार्थ खायला खूप आवडतात. जरा राज्याच्या स्वयंपाक्याशीं माझे लग्न झाले तर मला राजा-राणींच्या ताटांत पडतात तसे उत्तमोत्तम पदार्थ खायला मिळतील.'' एकीने म्हटले.

''मी जर मंत्र्याशी लग्न केलं तर मला त्यांच्या-बरोबर देशविदेशांत, सगळीकडे फिरता येईल. मला नवीन गांवे, माणसे पाहायला किती आवडते ते तुम्हाला ठाऊक आहेच!'' दुसरीचा आवाज आला. थोडा वेळ शांतता होती. नंतर पुन्हां तेच आवाज ऐकूं आले.'' तू कां ग गप्प आहेस? तू सांग ना; तुला कुणाशी लग्न करायला आवडेल?''

राजाला आता तिसरा आवाज कानावर आला. ''जर महाराजांनी माझ्याशी लग्न केले तर मी त्यांना गोजिरवाणी मुलें देईन'' त्यावर हंसत खिदळण्याचा आवाज आला.

राजा तिथून तडक निघाला व राजवाड्यांत परतला. तो विचार करुं लागला. त्याला दोन राण्या होत्या, परंतु एकीलाही मूल नव्हतं. राजाने तर्क केला कीं त्या तिघीजणी बहिणी असाव्यात. त्याला वाटले कीं त्यांच्यापैकी जिला राजाशी

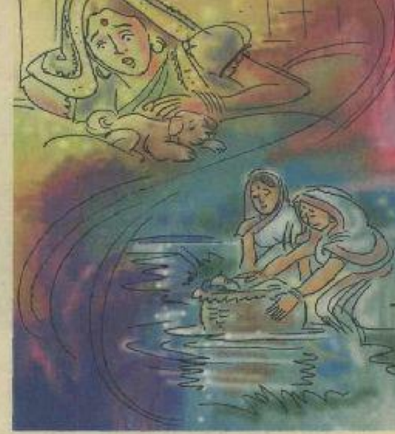
लग्न व्हावं असं वाटलं, तिला आपली तिसरी राणी करावी.

दुसऱ्या दिवशी, त्याने पालखी पाठवून त्या तिघींना राजवाड्यांत बोलावून घेतले. राजाने दरबारांत मुलींना व त्यांच्या वडिलांना बोलावले व जो संवाद त्याने ऐकला होता तो सर्वांना सांगितला. ''मी तुमच्या थोरल्या मुलीचे लग्न राजवाड्यांतल्या प्रमुख बल्लवाचार्याशी लावून देईन, आणि दुसरीचे लग्न आमच्या मंत्र्यांशी करुन देईन.''

धाकट्या मुलीबद्दल आता राजा काय सांगणार आहे ते ऐकायला तो सरदार आतुर झाला होता. ती मुलगीही आळीपाळीने राजा व आपले वडील यांच्याकडे पाहात होती.

राजा प्रसन्नपणें हंसत सरदाराला म्हणाला, ''आणि तुमच्या तिसऱ्या मुलीशी लग्न करुन तिला पट्टराणी बनवण्याची माझी मनीषा आहे.'' तिघींच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही.

तिन्ही लग्नांचा सोहळा मोठ्या थाटामाटांत संपन्न झाला आणि तिघीजणी आपापल्या घरीं सुखाने नांदायला लागल्या. कांही दिवसांतच थोरल्या दोघी बहिणींना समजून चुकलं कीं त्यांना मध्यम परिस्थितींतच समाधान मानावे लागणार होते. पण त्यांची धाकटी बहीण मात्र राणी होऊन अगदी थाटांत जन्मभर राहाणार होती. त्यांच्या मनांत मत्सराची भावना निर्माण झाली. पण नव्या राणीला मात्र त्या दोघींबद्दल खूप प्रेम होते. तिच्या मनांत आले कीं जर त्या दोघींपैकी एकीने जरी

राणी होण्याचे स्वप्न बाळगले असते, तर तिचे लग्न दुसरीकडे झाले असते. म्हणून तिला आपल्या बहिणींबद्दल नेहमीच कृतज्ञता वाटत असे.

लौकरच नव्या राणीला डोहाळे लागले आणि तिने आपल्या बहिणींना मदतीला बोलावले. राजानेही आनंदाने संमती दिली. दोघी बहिणी राजवाड्यांतच राहायला आल्या. राणीला मुलगा झाला आणि दोघी बहिणींनी एका दासीला फितवले; त्या बाळाला एका टोपल्यांत ठेवले आणि राजवाड्याच्या शेजारीच असलेल्या नदींत टोपली सोडून दिली. एक छोटे कुत्र्याचे पिल्लूं त्यांनी आणले आणि राणीच्या पुढ्यांत धरले. ''जर देवाची हीच इच्छा असेल, तर हे पिल्लूं मी माझे बाळ म्हणून स्वीकारीन.'' दु:खी अंत:करणाने राणी रडत म्हणाली.

राजाची पद्धत त्याने तशीच पुढे चालू ठेवली होती. पण आता लोक राणीविषयी कांहीबाही बोलायला लागले होते. कांही लोक तर कुत्रा, मांजर व मातीच्या बाहुलीला जन्म देणारी ही राणी, एक चेटकीण असली पाहिजे असा आरोप करायला लागले. कुणीकुणी तर हा राजघराण्याला व राज्याला अपशकुन आहे असे मानायला लागले. या राणीने राजवाड्यांत राहूं नये असे कांहीजणांनी सुचवले. म्हणून राजाने राणीला अरण्यांत सोडून दिले.

वर्षभरानंतर राणीला पुन्हां एक गुटगुटीत, गोजिरवाणा मुलगा झाला. त्या बहिणींनी पुन्हां एकदा तोच दुष्ट प्रयोग केला आणि ते बाळ एका टोपलीत घालून नदींत सोडले, आणि राणीच्या पुढ्यांत एक मांजराचे पिलूं आणून ठेवले. पुन्हां एकदा बिचाऱ्या राणीने "देवाची इच्छा" म्हणून हे दान स्वीकारले.

आणखी एका वर्षानंतर, राणीने एका गोड मुलीला जन्म दिला. बहिणींनी याही पोरीला टोपलीत घालून नदींत सोडून दिले आणि एक सुरेख मातीची बाहुली आणून राणीच्याजवळ ठेवली. या घटनांमुळे राणीप्रमाणेंच राजाही फारच दुःखी झाला.

त्या मध्यरात्रींचा तिचा आवाज अजून त्याच्या कानांत घुमत होता. "जर महाराजांनी माझ्याशी लग्न केले. तर मी त्यांना गोजिरवाणी मुलें देईन."

वेषांतर करुन राज्यांत फेरफटका मारण्याची

त्या नदीच्या कांठावर एक ब्राम्हण राहात होता. एक दिवस तो नदीवर रोजच्यासारखा स्नान करायला गेला तेव्हां त्याला एक टोपली वाहात येताना दिसली. त्यांत एक नवजात बालक बघून त्याला खूपच आश्चर्य वाटले. त्याने ती टोपली धरली आणि ते बाळ घेऊन तो घरी गेला. त्याने बायकोजवळ ते मूल दिले. त्या दोघांना मूलबाळ नव्हते. म्हणून त्यांनी या बाळाचे संगोपन मोठ्या प्रेमाने आणि निगुतीने केले.

वर्षभरानंतर पुन्हां एक टोपली त्या ब्राम्हणाला दिसली. ते बाळही त्याने घरी नेले. त्या दोन्हीं मुलांमधे कांहीतरी साम्य होते. आणखी एका वर्षानंतर पुन्हां एकदा एक टोपली वाहात येताना दिसली. या खेपेला टोपलींत एक नवजात मुलगी होती. ती छोटीदेखील या इतर दोन मुलांसारखी दिसत होती. या ब्राम्हण दांपत्याने तिन्ही मुलांचा

मोठ्या मायेने सांभाळ केला. त्यांची नांवे त्यांनी मदन, मोहन व मोहिनी अशी ठेवली.

एके दिवशी ब्राम्हण अचानक गंभीररीत्या आजारी झाला आणि मरण पावला. त्या दुःखाने थोड्याच दिवसांत त्याची पत्नीदेखील वारली. ही तिन्ही मुलें वाढत्या वयाची होती. आता आपणच आपला मार्ग शोधला पाहिजे हे त्यांच्या लक्षांत आले.

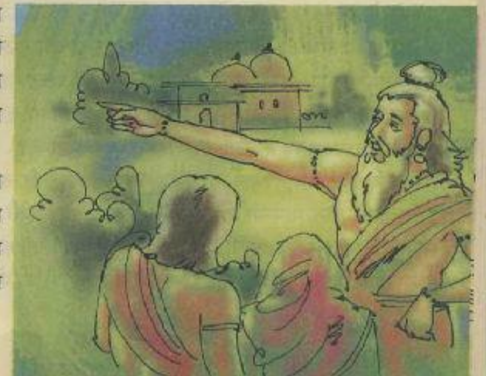
एक दिवस त्यांच्या घरी एक अनाहूत पाहुणा आला. राजा अरण्यांत मार्ग चुकला होता. या मुलांच्या घरांतला मिणमिणता उजेड बघून तो यांच्याकडे आला. राजा थकलेला होता. तहानभुकेने व्याकुळलेला होता. मुलांनी त्याला भोजन दिले आणि रात्रीं झोंपण्यासाठी अंथरुण देऊन विश्रांति घेण्यास सांगितले.

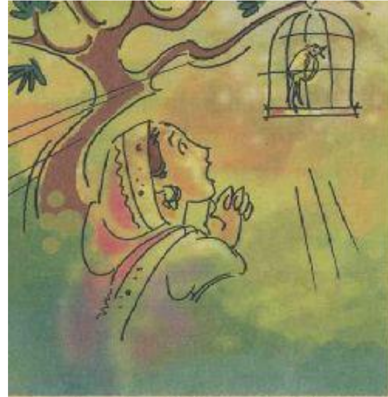
दुसऱ्या दिवशी सकाळीं उठल्यानंतर आपण कोण आहोत हे राजाने मुलांना सांगितले. जेव्हां केव्हां त्यांना कांही मदत हवी असेल तेव्हां त्यांनी अवश्य येऊन मागावी असे सांगितले.

राजधानींत परत गेल्यानंतर त्याने या मुलांना सोन्याच्या मोहरांनी भरलेली एक थैली पाठवली. त्यांना कोणतीही उणीव भासूं नये अशी राजाची इच्छा होती.

मोहिनीला जेव्हां कळलं कीं त्या देशाचा राजाच त्यांचा एका रात्रीपुरता अतिथी होता, तेव्हांपासून आपणही राजवाडा नसला, तरी एका मोठ्या वाड्यांत राहावं अशी तिला तीव्र इच्छा वाटत होती. तिच्या प्रेमळ भावांनी तिची ही इच्छा पूर्ण केली. ते तिघेही त्यांच्या नव्या मोठ्या घरांत राहायला गेले. मोहिनीने तो वाडा सजवला व सुरेख बाग लावली. वाड्याचे रंगरुप जास्त खुलून दिसायला लागले.

एके दिवशी एक योगी त्या वाटेने येत होता. नदीच्या कांठावर पण अरण्याच्या मधेच ही सुंदर इमारत पाहून त्याला आश्चर्य व आनंद वाटला. "या घरांत कांही कमी आहे कां?" मोहिनीने त्याला विचारले. योग्याने सुचवले कीं त्या घरांत सोनेरी झाड, सोनेरी पिंजऱ्यात एक सोनेरी मैना, आणि सोनेरी धनुष्य असावे. या सर्व वस्तू एका उंच पर्वतावरच्या राजवाड्यांतून आणता येणे सहज शक्य होते. तिथे कसे जायचे त्याबद्दलच्या सूचनाही त्याने सांगितल्या. योगी तिथून गेल्यानंतर भावाबहिणींनी याबाबतींत चर्चा केली व प्रथम मदनने त्या पर्वतावरच्या वाड्यांत

जायचे असे सर्वांनी मिळून ठरवले. निघण्यापूर्वी मदनने मोहिनीला एक तलवार दिली आणि म्हटले, ''जरा मला कांही झालं तर या तलवारीची झळाळी कमी होईल.''

कांही दिवस व महिने उलटले, पण तलवारीची चकाकी कायम राहिली. मदन सुखरुप होता हे मोहिनीला समजत होते. पण एके दिवशी सकाळीं तिने बघितलं तर तलवार निस्तेज व मलिन दिसूं लागली होती.

कारण मदन जेव्हां त्या वाड्याच्या पायऱ्या चढायला लागला, तेव्हां कुणीतरी ओरडलं, ''मदन, पुढें पाऊल टाकूं नकोस!'' पण पायऱ्या चढताना पाठीमागे बघूं नकोस, असं तर योग्याने सांगितलंच होतं. म्हणून त्याने त्या ओरडण्याकडे दुर्लक्ष केलं. दोन पायऱ्या चढल्यानंतर पुन्हां त्याला तो आवाज ऐकूं आला.'' मदन, मी पण तुझ्याबरोबर येतोय.'' त्याला वाटलं त्याचे वडील त्याला बोलावत आहेत. तो मागे वळला, आणि दुसऱ्याच क्षणीं त्याचा दगड होऊन तो खाली पडला.

भावाचा शोध घेण्यासाठी मोहनने जायचे ठरवले. त्याने मोहिनीला एक बांसरी दिली. जर त्याला कांही झाले, तर त्या बांसरीचे दोन तुकडे होतील असे त्याने सांगितले.

मदनही राजवाड्याच्या पायऱ्यापर्यंत पोंचला. दोन पायऱ्या चढल्यानंतर त्याला भावाचा आवाज ऐकूं आला. ''मोहन, मी तुझ्या मागून येतोय. माझ्यासाठी थांब ना!'' मोहनला त्या तीन वस्तू प्राप्त करण्यापेक्षां आपल्या भावाचा शोध घेणे जास्त महत्वाचे होते. त्यानेही मागे वळून बघितले आणि दगड होऊन तो खाली पडला.

बांसरीचे दोन तुकडे झालेले बघून मोहिनीला धक्काच बसला. ती दिवसभर रडत होती. दुसऱ्या दिवशी, तिने धीर एकवटला आणि भावांचा शोध घेण्यासाठी तिने जायचे ठरवले.

वाटेंत तिला समजलं कीं तिचे दोन्ही भाऊ त्याच वाटेने गेले होते. ती पुढे जात शेवटी त्या वाड्याच्या पायऱ्यापर्यंत पोंचली. आजूबाजूने येणाऱ्या हांका व आवाजांकडे तिने मुळीच लक्ष दिले नाही. ती धिटाईने सगळ्या पायऱ्या चढून वर गेली. समोरच एक चौक होता. त्यांत सोनेरी झाड होते. एक सोनेरी पिंजरा त्या झाडाला टांगलेला होता व त्या पिंजऱ्यात एक सोनेरी मैना होती. ती बोलायला लागली. ''मी तुझ्या आज्ञेची वाट पहाते आहे. तिथें एका नगाऱ्यावर सोनेरी धनुष्य ठेवलेले आहे. ते धनुष्य उचलून त्या नगाऱ्यावर आपट. तुझे भाऊ जे दगड होऊन पडले आहेत, ते तो आवाज ऐकून पुन्हां जिवंत होतील.''

मैनेने जे कांही करायला सांगितलं ते मोहिनीनी सारं कांही तंतोतंत केलं. ''आता माझ्याजवळ सोनेरी धनुष्य व सोनेरी मैना, दोन्ही आहेत. पण माझे भाऊ जे सोनेरी झाड शोधायला इकडे आले, ते झाड मला कसं मिळेल?'' मोहिनीने विचारलं. मैना म्हणाली, ''त्या धनुष्याने टोंक त्या झाडाला लावले कीं ते झाड तुझ्या भावाच्या हातांत येईल.''

''मोहिनी? तू इथें आली आहेस!'' मदन व मोहन या दोघांनी आश्चर्याने विचारले.

''मी तुम्हाला सारं कांही नंतर सांगेन. पण आत्ता, या क्षणीं, तुम्ही एकाने हे धनुष्य उचला आणि त्याचे टोंक सोनेरी झाडाला लावा. म्हणजे ते झाड तुमच्या हातांत येईल.''

मोहिनी अधीरपणें म्हणाली. लौकरच तिघेही त्या वाड्याच्या पायऱ्या उतरुन पर्वतावरुन खाली आले व आपल्या घरी पोंचले.

कांही दिवसानंतर त्यांनी राजाला आपल्या सुंदर वाड्यावर जेवायला बोलावले. सारा वाडा हिंडून पाहिल्यानंतर राजा थक्क झाला. नंतर ते सर्वजण जेवायला बसले. जेवायचे पदार्थ हिरे, माणके व मोती यांचे बनवलेले होते.

''हे विचित्र वाटतंय!'' राजा न राहवून उद्‌गारला. त्यावर ती सोनेरी मैना लगेच म्हणाली, ''जर एखादी स्त्री कुत्रा, मांजर किंवा बाहुलीला जन्म देऊं शकते तर हिरेमोती शिजवून त्यांचे भोजन केले तर काय झाले?''

राजाला मैनेच्या बोलण्यांतला गर्भितार्थ लक्षांत आला. त्याने मैनेला विचारले, ''पण मग माझी मुलें कुठे असतील?''

''ही काय, आपल्या डोळ्यांच्या समोरच आहेत! ते कुत्र्याचं नि मांजराचं पिलूं व मातीची बाहुली ही त्या दोघी मत्सरी बहिणींनी राणीसाहेबांना दिलेली होती. आपण जाऊन त्यांना घेऊन या!!'' मैनेने राजालाच आज्ञा केली.

बिचारा राजा सरळ अरण्यांत गेला. राजाने तिसऱ्या राणीला हद्दपार केल्यापासून ती अरण्यांत राहात होती.

राजाने तिला भेटून क्षमा मागितली. दोघेही आपल्या मुलांच्या घरी परत आले आणि आईवडील व मुलांची भेट झाल्यानंतर सर्वांना अतिशय आनंद झाला.

भारताची ओळख -

१. दिल्लीतला लाल किल्ला शाहजहानने बांधला होता. आगऱ्यांतला लाल किल्ला कुणी बांधला?

२. अमृतसर इथले सुवर्णमंदिर बांधण्याबाबतीत कोणत्या दोन शीख गुरुंचे नांव घेतले जाते?

३. भारतांतली सर्वांत मोठी मशीद कोणती व कुठे आहे? ती कुणी बांधली?

४. सध्यांचे राष्ट्रपती भवन आणि पूर्वीचे व्हॉईसरॉय हाऊस हे एका टेकडीवर बांधलेले आहे. तिचे नांव सांगा.

५. एका मुघल सम्राटाने पत्नीसाठी समाधी बांधली, दुसऱ्या एका सम्राटाच्या पत्नीने आपल्या पतीसाठी समाधी बांधली. दोन्ही सम्राट व त्यांच्या पत्नींची नांवे काय?

६. भारताचे सर्वांत मोठे प्रवेशद्वार वरील चित्रांत दिसते आहे. ही इमारत कुठे आहे व ती कुणी बांधली?

७. हैद्राबादची प्रसिद्ध खूण म्हणजे चार मिनार - याचा इतिहास एका रोगाच्या सांथीशी जुळलेला आहे. हा काय संदर्भ आहे?

८. मुंबईतले 'गेटवे ऑफ इंडिया' व दिल्लीतले 'इंडिया गेट' ही दोन्ही स्मारकें कोणत्या घटनांची निशाणी आहे?

९. महाराष्ट्रांतला एक मोठा राजवाडा ब्रिटिशांनी राजकीय वैद्यांना स्थानबद्ध करण्यासाठी वापरला होता. हा वाडा कुठे आहे? तिथल्या अटकेंत असताना त्यापैकी एक कैदी मरण पावला? ती व्यक्ती कोण होती?

१०. अजंठा व वेरुळच्या लेण्यांचे विशेष महत्व कोणते?

(उत्तरें पुढील महिन्यांत)

डिसेंबर प्रश्नावलीची उत्तरे

१. एम्.सी. मेहता
२. राऊरकेला
३. होयसळ
४. कार्तिकेय किंवा सुब्रम्हण्यम
५. मुखलिसगड
६. चोमो
७. लवंग
८. ग्रंथ
९. गुरबचन सिंग रांधवा
१०. सी.राजगोपालाचारी

विष्णु पुराण

क्षीरसागरात जो त्रिकूट पर्वत आहे, त्याला लोखंड, चांदी व सोन्याची तीन शिखरे आहेत. त्या शिखरांच्या मध्य भागावर फळांनी लदलदलेल्या वृक्षांचे एक मोठे अरण्य आहे. त्या अरण्यात गजेंन्द्र नावाचा एक मदोन्मत हत्ती आपल्या दशलक्ष कोटी हत्तिणींसह विहार करीत, तहान भागविण्यासाठी, त्या वनाच्या मध्य भागी असलेल्या सरोवराकडे निघाला.

तहान भागवून घेतल्यावर त्याला जलक्रीडा करावीशी वाटले आणि तो आपल्या हत्तीणींसह पाण्यांत उतरला व जलक्रीडा करूं लागला. तो देहभान विसरुन जलक्रीडेत लीन झाला असतां त्याचा उजवा पाय एका भयंकर मगरीने धरला.

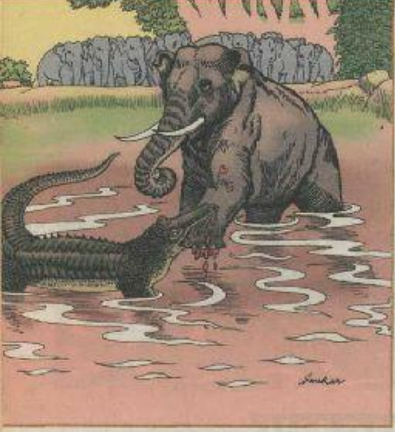
असह्य वेदनेने विव्हळ होऊन तो हत्ती ओरडत असतां सर्व हत्तीणी घाबरुन जाऊन किनाऱ्यावर गेल्या व गजेंद्रावर ओढवलेल्या महाभयंकर प्रसंगाकडे पाहून आक्रोश करीत रडत राहिल्या. मगरीच्या पकडीतून गजेन्द्राला कसे सोडवायचे हे त्यांना कळेना.

गजेंद्राने स्वतः आपली सुटका करुन घेण्यासाठी नाना प्रकारे आदळआपट केली, परंतु सर्व फुकट. इतर हत्ती भूकतहान भागवायला इतर ठिकाणी जाऊन येत व किनाऱ्यावर उभे राहून डोळ्यांतून पाणी काढीत राहिले. सरोवरांत हत्ती व मगरीची झुंज चालूच होती.

हत्ती मगरीला आपल्या सुळ्यांनी टोचीत होता. मगर उड्या मारमारुन हत्तीच्या अंगाचे लचके तोडी. हत्तीचे सर्वांग रक्तबंबाळ झाले.

हत्ती सोंडेने मगरीला आवळून धरी, तर मगर आपल्या खडबडीत शेपटीने हत्तीला बडवून काढू लागली.

१ आदिमल्ल अवतार

हत्तीने मगरीवर उभे राहून तिला पायाखाली चिरडून टाकायचा प्रयत्न केला, तर मगर खोल पाण्यात स्वतःचे अंग नेऊन हत्तीचे प्रयत्न निष्फळ करी. मगर सोडून गेली असे वाटून किनाऱ्यावर जाण्यासाठी धावे, तर तेवढ्यांत हत्ती मगर त्याचा पाय धरुन नेऊन त्याला पाण्यांत बुडवी. अशा तऱ्हेने हत्ती व मगरीचे द्वंद्व एकसहस्र वर्षे चालू होते.

गजेंद्राने स्वतःच्या शक्तीवर अवलंबून राहून शौर्याने लढत दिली. हळूंहळूं त्याची शक्ती क्षीण होत गेली, मगर तर पाण्यांतच राहणारी. पाण्यांत तिची शक्ती अपरंपार. हत्तीचं रक्त पिऊन पिऊन ती आणखी जास्त शक्तिशाली झाली. तिच्या तोंडातून आपली सुटका नाही, हे त्याला चांगले कळले.

''मी तहान भागवायला या सरोवरावर आलो होतो. पाणी प्याल्यावर पुन्हां सरोवरांत कां उतरलो? माझ्या या मूर्खपणामुळेच मी मगरीच्या तोंडात सांपडलो.

''माझं आतां कोण रक्षण करणार? कोणाला बोलवू? मी स्वतःचं रक्षण करू शकत नाही, तरी माझ्या मनांत मी स्वतःला वाचवूं शकेन अशी आशा मात्र आहे. त्या आशेमुळेच रक्षण व्हावे अशी मी आशा करतो आहे. तर मग आशेला कांहीतरी आधार आहे, तो म्हणजेच देवा! त्याला सांकडे घालतो!

देव, भगवान, ईश्वर या भावनेचे मूळ अशा देवा! सर्व कारणांचं मूळ कारण असा तूच आहेस!

माझ्यासारखे गर्विष्ठ, मंदमती व मदोन्मत, त्यांच्यावर मोठे संकट येईपर्यंत तुझी आठवण काढीत नाहीत. निरुपाय झाल्याशिवाय तुझी गरज त्यांना वाटत नाही.'' अशा तऱ्हेने अनेक प्रकारे स्वतःची निंदा करीत असतां मगरीच्या पकडीमुळे होत असलेली वेदना थोडी कमी झाल्यासारखी वाटली.

गजेंद्र देवाचे स्मरण करुन स्वतःला दोष देऊं लागला. त्या क्षणांपासूनच मगरीचे सुळे लुळे पडू लागले, छातीत धडधड सुरुं झाली. तरी जास्त चिडून जाऊन तिने हत्तीच्या पायाचा कडकडून चावा घेतला.

''प्राण्यांवरचे संकट, वेदना व दुःख तू हरण करीत आलास! तू सर्वव्यापी आहेस! तेव्हां सर्व देवांच्या देव! या जगाची सृष्टी करणाऱ्या देवा! माझे रक्षण कर म्हणून मी जितक्या जोराने हांक मारीत आहे, तितक्याच वेगाने येऊन देवा, तू माझं रक्षण करशील, असा माझा विश्वास आहे. तू नक्कीच रक्षण करु शकशील!

''तूच सर्वस्व आहेस हे वचन मनात चिरस्थायी असल्याची ओळख न होऊ देणाऱ्या देवा! माझ्यासारख्या दीनांपर्यंत पोचण्याची जबाबदारी तुझीच नाही का?

''माझ्या अंगातली सर्व शक्ती नष्ट झाली आहे, डोळ्यांतलं पाणीसुद्धा वाळून गेले आहे, तुझे स्मरण करुन हांका मारण्याची शक्तीसुद्धा अंगात राहिली नाही. कण्हण्याची शक्तीही राहिली नाही, शुद्धीसुद्धां जाणार!

''माझं रक्षण कर किंवा करुं नकोस, तुझी इच्छा! तुला सोडून मला दुसरा आधार नाही!'' असे म्हणत गजेन्द्राने उरलेली सर्व शक्ती एकवटून सोंड उंच करुन हांक मारीत असल्यासारखे सरळ वर पाहिले.

मगरीच्या अंगातली शक्ती कमी होऊ लागल्यासारखी झाली. जिभेंत त्राण नसल्यासारखं व कंठातून स्वर उमटत नसल्यासारखं भासलं.

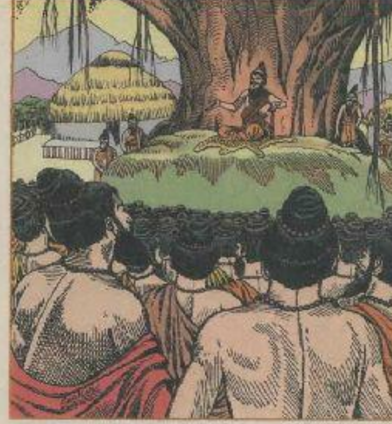
आपण जिवंत आहों की नाही अशा स्थितीत डोळे मिटून पडला असतां तो तसाच कांही हालचाल न केल्यासारखा पडून राहिला.

तेव्हां विष्णु प्रगट झाला.

सर्व आकाश त्याच्या रूपांत एक झालं. तो एका अणूसारखा गजेंद्राला दिसला.

आल्याबरोबर विष्णूने आपले सुदर्शन चक्र सोडले आणि आपला अभयहस्त गजेन्द्राच्या दिशेने धरला. सुदर्शन चक्र प्रचंड वेगाने गेले आणि मगरीचे डोके कापले गेले.

ती मगर म्हणजे मुळांत एक गंधर्व होता. त्याचे नांव 'हूहू' असे होते. देवल नावाचे एक ऋषी पाण्यात उभे राहून सूर्याला अर्घ्य देत असतां

त्या गंधर्वाने मगरीसारखं खोल पाण्यांतून जाऊन ऋषीचा पाय धरला. त्या ऋषीने ''मगरीसारखा पडून रहा!'' असा त्याला शाप दिला. विष्णूच्या सुदर्शन चक्राने त्याचे डोके कापल्याबरोबर तो गंधर्व शापमुक्त झाला.

मगरीच्या पकडीतून सुटलेल्या गजेंद्राला धरून विष्णूने सरोवराबाहेर ओढले आणि त्याच्या गंडस्थलावर हात फिरविला. तो स्पर्श होतांच गजेंद्र अर्धमेल्या स्थितीतून पुन्हां पुनर्जन्म झाल्यासारखा उठला व त्याला पूर्वजन्माचे स्मरणही झाले.

गजेंद्र हा पूर्वजन्मी विष्णुभक्त इंद्रद्युम्न नांवाचा राजा होता. विष्णूचे ध्यान करून तो ध्यानस्थ बसला असतां अगस्त्य ऋषी आले व त्याचे त्यांच्याकडे लक्ष गेले नाही. अगस्त्यांना राग आला आणि 'मदोन्मत्त हत्ती होऊन तू जन्माला ये' असा शाप त्यांनी दिला. त्याच राजाने गजेंद्र

होऊन आतां मोक्ष प्राप्त केला.

गजेंद्र मोक्षानी ही कथा सूत मुनीनी नैमिषारण्यात जो सत्रयज्ञ झाला, त्यावेळी शौनकादि मुनींना सांगितली.

मुनीकथा ऐकून सूत ऋषींना म्हणाले - "मुनींद्रा! गजेंद्रमोक्षाची ही कथा ही फक्त हत्तीपुरतीच दिसत नाही. तर सर्व जीवकोटीला, त्यांतल्या त्यांत मुख्य करून मानवाला, अनेक बंधनातून व संकटांतून मुक्त होण्यास उदाहरण स्वरूप होऊ शकेल नाही कां?"

सूत म्हणाला - "होय तर! गजेन्द्र मोक्षाचा अंतरार्थही आहे! कोणीही कशाही तऱ्हेने त्याचा अन्वयार्थ लावून घ्यावा. काळ हा विष्णूच्या आधीन असतो. कालचक्रांत कित्येक समस्या, कष्ट, व संकटे उत्पन्न होतात व नाहीशी होतात."

मुनी म्हणाले - "मुनिवर्य! गजेंद्र मोक्ष आख्यानकावरून कारण व कारक तो विष्णूच आहे; अशा विष्णूच्या कथा ऐकाव्या असे मनाला वाटते आहे. तुझ्या समोर आम्ही लहान बालकांसारखे आहोत. म्हणून विष्णूविषयी जे कांही विशेष आहे ते आम्हाला सहजी कळेल अशा रीतीने तू सांगावेस, अशी आमची सर्वांची तुला हात जोडून विनंती आहे. व्यास मुनींच्या तोंडी सर्व अष्टादश पुराणे व इतिहास व त्यांतील विशेष अंश ऐकून तू एकट्याने समजून घेतला आहेस. तेव्हां विष्णु पुराणातील त्या कथा तू आम्हाला सांग."

सूत मुनींना ऋषी म्हणाले ते ऐकून आनंद झाला व ते म्हणाले - "ठीक, तर ऐका. व्यास मुनींनी विष्णूच्या अनेक लीला व त्यांतील सर्व विशेष अर्थ महाभागवतात रचून ठेवला आहे व त्यांनी आपला मुलगा शुक याला त्याचा उपदेश केला आहे. विष्णूच्याविषयी आख्याने ऐकून या भवसागरातून मुक्ती मिळावी या हेतूने परीक्षित राजाला त्या शुक मुनींनी सर्व कथा सांगितल्या. गजेंद्राचा मोक्ष करण्यासाठी विष्णूने जो अवतार धारण केला तो 'आदिमूळ अवतार!'

विष्णूने अनेक अवतार धारण केले. त्यांतील मुख्य असे दशावतार धारण नांवाने ओळखले जाणारे दहा अवतार आहेत.

'नार' म्हणजे 'नीर' म्हणजे पाणी. पाण्याला मूळ कारण असा विष्णू 'नार' शब्दावरुन 'नारायण' झाला. नारायणातूनच 'नीर'ची सृष्टी झाली. विष्णूने जलचर म्हणजे मत्स्य रूपात अवतार धारण केला. तोच मत्स्यावतार! दशावतारात मत्स्यावतार हा प्रथम होय!

विष्णू पाण्याने भरलेल्या नील मेघासारखा,

निळ्या रंगाचा असतो. मेघांत जशी वीज असते. तसा विष्णू तेजस्वी असतो. त्यांतून आलेले पाणीसुद्धा तेजःपुंज असते व त्याचा शुभ्र प्रकाश नित्य निर्मळ असतो. तेच पाणी धारणोदक क्षीरसागर होय!

त्या क्षीरसागरात अनंत असा काळ शेषनागरूपे अनेक वलये करुन राहातो. शेषनागाला सहस्रफणे असतात. अंत नसलेल्या अशा अनंत शेषनागावर शेषशायी होऊन विष्णू पहुडला असतांना त्याच्या नाभीतून निघालेल्या नाळावर एक विशाल पद्म निघाले. त्यावर ब्रह्मदेव जन्मला. त्या ब्रह्मदेवाने सर्व सृष्टी केली.

अनंत अनंत असा काळ युगेयुगे चालू असतो. कृत, त्रेता, द्वापर व कली अशा चार युगांचे मिळून एक महायुग होते. सहस्र युगांचा एक कल्प हा ब्रह्मदेवाचा एक दिवस होय, तो दिवस पुरा झाला की ब्रह्मदेवाला झोप येते. तोच कल्पांत, तेव्हां सर्व सृष्टी अंधकारमय होऊन जाते. विष्णूतून निघालेल्या संकर्षणाग्नीच्या तापाने सर्व जगत भस्मीभूत होते.

प्रलय कालाचा वायू सुरु होतो व काळे ढग एकावर एक चढत येऊन सर्व आकाशांत व्याप्त होतात आणि हत्तीच्या सोंडेसारखी जलधारांची वृष्टी होते. स्वर्ग, भूमी व पाताळ त्रिलोक महापुरांत बुडून जातात. जिकडे पहावे तिकडे पाणीच पाणी दिसत असते. अशा तऱ्हेने प्रलय होतो. अशा तऱ्हेने ब्रह्मदेव झोपत असतां जी रात्र होते, तोच प्रलय काळ! तीच कल्पांत जवळ येत असल्याची

वेळ! सत्यव्रत नांवाचा राजर्षी नदीवर आंघोळ करून आणि नारायणाचे ध्यान धरून अर्घ्य देऊ लागला.

त्यावेळी त्याच्या ओंजळीत सोनेरी रंगाचा एक छोटासा मासा आला. सत्यव्रत त्याला नदीत सोडायला निघाला तेव्हां तो चिटुकला मासा म्हणाला - "ए राजा! आमची माशांची जात चांगली नाही. मोठे मासे सर्व लहान माशांना खातात. त्यांच्या हातांतून निसटलो तरी कोळी जाळ्यांत पकडून आमचा जीव घेतात. म्हणून तुझ्या आश्रयाला मी तुझ्या ओंजळीत आलो. मला अशा निर्दयपणाने सोडू नकोस!"

सत्यव्रताने तो मासा आपल्या कमंडलात घालून राजधानीला नेला. सत्यव्रत महाराज राज्य करीत असतां तपश्चर्या करीत असल्यामुळे राजर्षी झाला होता. तो एक विष्णुभक्त होता व थोर ज्ञानीही होता.

कमंडलूत ठेवलेला चिटुकला मासा दुसऱ्या दिवशी खूप वाढला आणि कमंडलांत उड्या मारीत सत्यव्रताला म्हणाला - "राजा, मला याच्यातून काढ व थोड्या मोठ्या जागेत पोंचव."

त्या माशाला राजाने उचलून एका हौदात पोंचविला. मासा कांही वेळाने इतका मोठा झाला की त्याला जागचे हालताही आले नाही. तेव्हां सत्यव्रताने त्याला एका लहानशा डबक्यांत नेऊन सोडले.

मासा वाढतच गेला. डबक्यांतून, सरोवरातून, शेवटी त्याला समुद्रांत पोंचवावे लागले, इतका तो वाढतच राहिला.

तेथे पोंचल्यावर तो मासा राजाला म्हणाला - "ए राजर्षी! मी तुझ्या आश्रयाला आलो होतो आणि तू आतां मला समुद्रांत टाकून देत आहेस कां? हा काय न्याय झाला? मगरी व देवमासे मला गिळणार नाहीत का?" माशाने राजाला विचारले.

राजा सत्यव्रत त्याला म्हणाला - "अरे, मोठ्या मिशावाल्या माशा! याहून जास्त मी करण्यासारखं काय आहे, तूंच सांग!

क्षणोक्षणी शत योजन वाढण्याची शक्ती असलेल्या तुला कोणीच गिळूं शकणार नाही, होय की नाही?"

(क्रमशः)

रक्ताचे नाते

बलिया गांवात बलराम नांवाचा एक गरीब तरुण राहात होता. त्याला कुणी नातेवाईक नव्हते. तो मोलमजुरी करून पोट भरत असे. रात्रीं झोंप आली कीं जिथें असेल तिथे तो आडवा होऊन झोंपी जात असे.

एका रात्रीं तो एका घराच्या ओटीवर झोंपायला गेला. पण झोंप येईना म्हणून तो नुसताच या कुशीवरुन त्या कुशीवर वळत होता. त्यावेळीं एक तरुणी तिथें आली आणि दुसऱ्या समोरच्या घराच्या ओट्यावर बसली. तिथे बसल्यानंतर तिने जवळचे एक गठुळें सोडले आणि त्यांतली वस्तू काढून ती भराभरा खाऊं लागली.

तिला पाहून प्रथम बलराम घाबरला होता. त्याला वाटलं कीं ती कुणी हडळ असली पाहिजे. भिऊन त्याने आपले डोळे गच्च मिटून घेतले. थोड्या वेळानंतर धीर एकवटून त्याने डोळे उघडले आणि तिला विचारले, "तू कोण आहेस?"

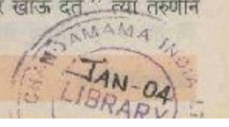
ती तरुणी चकित होऊन उठली आणि हळूंच म्हणाली, "मी मनोहरची मुलगी आहे. "इतक्या रात्रीं तू इथें कां आलीस?" बलरामने करड्या स्वरांत विचारलं.

त्या तरुणीने चांचरतच म्हटले, "तुम्ही याच गांवातले आहात कीं नाही, ते मला माहीत नाही. माझी आई वारल्यानंतर माझ्या वडिलांनी दुसरे लग्न केले. माझी सावत्र आई अगदी दुष्ट आहे. मला नीट खायला देत नाही. सारखी टोंचून बोलत असते, घरांतलं सगळं काम मला करायला लावते! आज माझे वडील आणि माझी सावत्र आई कांही कामाला म्हणून बाहेर गेले आहेत. ते कोणत्याही क्षणीं येऊन थडकतील, म्हणून घरांत ठेवलेल्या पुऱ्या मी इथें आणून खाते आहे."

ह्यावर बलराम हंसत म्हणाला, "आणि सकाळीं तुझ्या आईला कळेल कीं कुणीतरी पुऱ्या खाल्ल्या आहेत, आणि त्या खाणारी तूच आहेस! मग चांगली अद्दल घडेल, आणि मार मिळेल."

"त्या सगळ्या नंतरच्या गोष्टी. अगोदर मला या चविष्ट पुऱ्या तर खाऊं देत." त्या तरुणीने बेदरकारपणे म्हटले.

- दयानंद -

"हे बघ, तुझे वडील मनोहर हे माझे मामा आहेत. जेव्हां माझे आईवडील मरण पावले, तेव्हां मी दहा वर्षांचा होतो. त्यावेळीं तू सहा वर्षांची होतीस त्यावेळीं मी तुमच्याकडे राहात होतो. तुझे वडील माझाही सांभाळ करीत होते तुझ्या सावत्र आईनी दोनतीन वेळीं माझ्यावर चोरीचा आळ घेतला. तेव्हां तुझ्या वडिलांनी मला खूप मारलंही, आणि शेवटी मला घरातून बाहेर काढलं. तेव्हांपासून मी मजुरी करतो आणि माझे पोट भरतो. जिथें जागा मिळेल, तिथें पथारी पसरतो. आता आठवलं, तुझं नांव सुनीता आहे ना?"

तिने "होय" म्हटले आणि बलरामकडे एकदा रोखून बघितले, व ती तिथून निघून गेली.

सुनीता निघून गेल्यानंतर त्याला जुन्या काळांतल्या आठवणी येऊं लागल्या. अनेक विचार मनांत घोंघावूं लागले. जेव्हां त्याचे आईवडील जिवंत होते तेव्हां ते नेहमी म्हणत कीं सुनीता तुझी बायको होणार! आणि त्यावर मनोहर आणि त्याची पहिली बायको खळखळून हंसत असत.

पण मनोहरची दुसरी पत्नी घरांत आली आणि सारेच चित्र बदलले होते. सावत्र आई सुनीताचा छळ करुं लागली, घरांतले काम तिच्याकडून करुन घेतले तरी सुनीताला धड खायला प्यायला देत नव्हतीच. बलरामच्या मनांत आलं कीं मामाला जाऊन भेटावं आणि सुनीताशी आपला विवाह करण्याचा प्रस्ताव मांडावा. त्यांना आपण आश्वासन द्यावे कीं त्यांची शेती व घरांतल्या कामकाजात मदत करुं व त्यांना उतारवयांत आपण मदतीचा हात देऊं। हा विचार पक्का करुन सकाळींच उठून बलराम मनोहरमामाच्या घरी गेला. त्यावेळीं मनोहर घराच्या ओसरीवर बसला होता. त्याची पत्नी सुजाता दरवाज्याजवळ बसून भाजी निवडीत होती.

बलरामला बघून मनोहर आधी प्रेमळपणे हंसला, पण दुसऱ्याच क्षणाला त्याने कठोर स्वरांत प्रश्न केला, "इथें घरीं कशाला आलास? कांही काम असलं तर वाटेंत भेटला असतास, तरी चाललं असतं कीं!"

बलरामने न घाबरता म्हटले, "मामा, तुम्हाला माहीत आहेच कीं माझं म्हणून असं कुणीही घरांत नाही. सुनीता खेरीज तुम्हालाही दुसरं कुणी जवळचं नाही. आम्ही लहान होतो तेव्हां तुम्ही वडील मंडळींनी आमचं लग्न ठरवलं होतंत, ते आठवतंय ना? तर मग तुम्ही आमचं लग्न लावून द्या. मी तुमची, तुमच्या शेतीवाडीची व घरांतली सारी जबाबदारी माझ्या डोक्यावर घेईन. तुम्हाला आणि मामींना नेहमी सुखांत ठेवीन."

त्याचे बोलणें ऐकून मनोहर तर थक्कच झाला. बलरामकडे पाहून त्याने म्हटले, "हे बघ बलराम, त्या सगळ्या जुन्या गोष्टी होत्या, जुने विचार होते. तुझे आईवडील वारल्यानंतर तुला माझ्याकडेच ठेवून तुझा उत्कर्ष व्हावा म्हणून मी प्रयत्न केला. पण तुझ्या मामीला मात्र अजून तू एक चोर आहेस असंच वाटतं. तिच्याकडे दुर्लक्ष करुन मी माझा वेगळा असा कांही निर्णय घेऊं शकणार नाही."

सुजाताने त्यांचे बोलणें नीट लक्ष देऊन ऐकले होते. ती खूप संतापली. आणि रागाच्या भरांत तावातावाने बाहेर येऊन तिने बलरामला फटकारले, "ए ठोल्या, तू नालायक आहेस, एक चोर आहेस. उगीच आमच्याबरोबर प्रेमाने वागण्याचं नाटक करुं नकोस. सुनीताचे लग्न केव्हां करायचे नि कुणाशी करायचे, हे पाहायला तिचे आईवडील समर्थ आहेत. पुन्हां कधी हा विषय तोंडातून काढलास तर तुझे हातपायच तोडून टाकीन. चालता हो इथून अगोदर। आत्ताच्या आत्ता नीघ!"

संतापाने ती बेभान झाली, तिचे हातपाय कांपायला लागले आणि ती बेहोष होऊन धाडकन जमिनीवर पडली.

मनोहर आणि सावत्र आईचा चढलेला आवाज मागील दारी धुणें धूत असलेल्या सुनीताला ऐकूं आला. ती धावतच पुढीलदारीं आली. आता काय करावं ते तिला समजेना. बलरामने घाईघाईने जाऊन गांवचे वैद्य भद्राचारी

यांना बोलावून बरोबर आणले. त्यांनी सुनीताला निरनिराळ्या झाडांच्या पानांचा रस पाजला आणि तिला शुद्ध आली. ते सुजाताला म्हणाले, "अग, काय हे? मी तुला कितीतरी वेळां आजपर्यंत सांगितले आहे. तुला उच्च रक्त दाबाचा त्रास आहे. बारीकसारीक गोष्टींवरुन उगीचच तू चिडतेस. आता तुला जर दीर्घायुष्य हवे असेल तर तुला किमान तीन महिने तरी अथरुणावर पडून संपूर्ण विश्रांति घेतली पाहिजे.

त्याचबरोबर, रोज सकाळ संध्याकाळ सर्पगंधा वेलीची कोंवळी पानें कुस्करुन त्याचा रस प्यायला हवा! या वेलींचे रान आपल्या गांवाच्या पश्चिम भागातल्या राणा पहाडावर चांगलेच फोफावलेले आहे. रोज ही ताजी कोंवळी पानें आणायची, ती पाने कुस्करुन त्यांचा रस काढायचा आणि प्यायचा. याची व्यवस्था कर

आणि आपल्या रागावर व्यवस्थित नियंत्रण ठेव.''

भद्राचारी वैद्य निघून गेल्यानंतर सुजाताने केविलवाण्या स्वरांत सुनीताला म्हटले, ''मी वेदांत सांगते आहे किंवा साधुसंतांसारखं बोलतेय, असं समजूं नकोस. सुनीता, जोपर्यंत माणसाच्या अंगात ताकद असते, रग असते, तोपर्यंत दुसऱ्या माणसांची त्याला जरुरी नाही असं वाटत असतं. खरं म्हणजे मी तुला नीट प्रेमाने वागवून तुझं पालन-पोषण करायला हवं होतं. पण मी तसं मुळीच केलं नाही. एखाद्या दुष्ट बाईप्रमाणें तुझा छळ केला. त्या पापाची शिक्षा आता मला देवाने दिली आहे. माझी चांगली शुश्रूषा कर असं कांही मी तुला सांगू शकणार नाही. माझ्या पापाची सजा मला भोगलीच पाहिजे कीं!''

तिचे हे शब्द ऐकून सुनीताचे मन द्रवले आणि ती म्हणाली, ''माई, तुम्ही मला शिव्या दिल्यात, रागावलात, मारलेत; मलाही तुमचा राग येत असे, तरी पण मी तुम्हाला आपली आईच मानते. तुम्ही लौकरच चांगल्या बऱ्या व्हाल. मी हरप्रकारे तुमची नीट देखभाल करीन.''

मनोहर हे दृश्य मुकाट्याने बघत होता. बलराम पुढे होऊन म्हणाला, ''मामा, तुम्ही मुळींच काळजी करुं नका. मी रोज सर्पगंधा वेलींची कोंवळी पाने घेऊन येईन आणि नंतर कामावर जाईन. फक्त तुम्ही मला इतकंच कबूल करा कीं मी आलो कीं तुम्ही माझ्यावर चिडणार नाही.''

सुजाता त्याला कांहीतरी सांगणार होती, तितक्यांत मनोहर म्हणाला, ''आपल्या माणसांचं प्रेम संकटाच्यावेळींच कळून येतं. त्यालाच रक्ताचं नातं असं म्हणतात ना! मी ह्याचा मामा आहे, म्हणूनच तुझ्यासाठी आपल्या मामीसाठी रोज डोंगरावर जाऊन सर्पगंधाची पानें आणण्याची जबाबदारी त्याने आपण होऊन स्वीकारली आहे. आता तरी तुझ्या लक्षांत आलं कां?''

सुजाताला बोलता येईना. ती कांपऱ्या हाताने डोळे पुसूं लागली. तिला रडूं आवरेना. नंतर थोड्याच दिवसांत सुनीता आणि बलराम यांच्या अखंड सेवाशुश्रूषेमुळें सुजाताची प्रकृति लौकर सुधारली.

सहा महिन्यांतच तिने त्या दोघांचे लग्न लावून दिले. पतीशी विचारविनिमय करुन तिने बलरामला घरजांवई म्हणून आपल्या घरी कायमचाच राहायला बोलावून घेतले.

कोल्ह्याची चाल-वाघाचे हाल

एकदा एका जंगलात एक कोल्हा व एक लांडगा यांची भेट झाली. दोघेही आपसांत गप्पा मारायला लागले.

बोलताबोलता लांडग्याने अचानक कोल्ह्याला विचारले, ''या किरकोळ गप्पा राहूं देत. सांग मला, तुझं शिक्षण कुठपर्यंत झालंय?''

''माझं शिक्षण कांही पूर्ण झालं नाही ही गोष्ट खरी आहे.'' कोल्ह्याने गुळमुळत सांगितलं. ''हे बघ, मी तुझ्यापेक्षां जास्त शिकलेलो आहे. यापुढे मला 'अहो-जाहो' म्हणत जा - अरेतुरे नाही. समजलं?'' लांडगेबुवांनी आपला मोठेपणा मिरवत म्हटले.

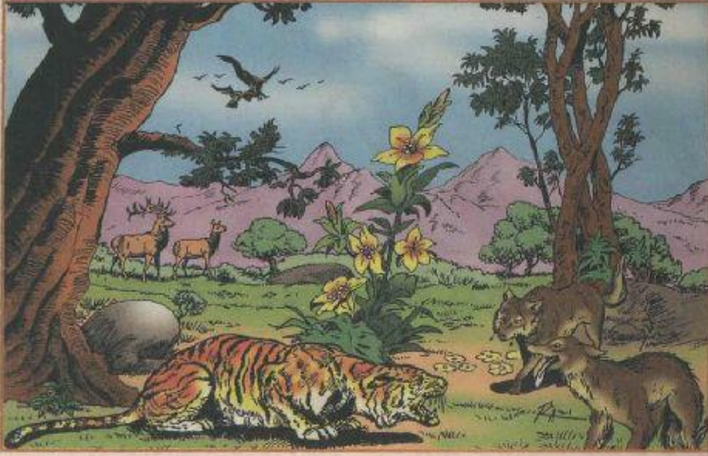
नेमका त्याचवेळेला एक वाघ डरकाळी फोडून झाडींतून त्यांच्या रोखाने आला. तेव्हां कोल्ह्याने विनयपूर्वक लांडग्याला विचारले, ''अहो, आपण आता काय करायचं?'' पण वाघाला बघून लांडगा चांगलाच घाबरला होता. कांही उत्तर देण्याच्या परिस्थितींत तो नव्हताच.

वाघ तर त्या दोघांवर झडप घालण्याच्या तयारींत होता. आपली शेपटी डौलाने हलवत वाघाने त्यांना विचारले, ''तुम्ही दोघे पळून जायचा विचार करता आहात कीं काय? माझ्या तावडीतून आता तुमची सुटका नाही.''

कोल्ह्याने लगेच म्हटले, ''मालक, आम्ही आपल्याच दर्शनाला निघालो होतो. पण आपण समोरच आलात हे आमच सौभाग्य आहे! आम्ही एका विचित्र संकटात सांपडलो आहोत. आपण खूप विद्वान आहात, आपली ज्ञानसंपदा अफाट आहे. आमची खात्री आहे कीं या समस्येचे निराकरण आपल्याखेरीज कुणीही करुं शकणार नाही.''

कोल्ह्याची ही स्तुतीस्तोत्रें ऐकून वाघ हुरळला. तो अतिशय खूष झाला. मागील पाय वांकवून तो आरामांत बसला आणि त्याने विचारले, ''बोला, काय समस्या आहे तुमची?'' कोल्ह्याने विनयाने मान खाली घातली व म्हटले, ''मालक, मी मोठ्या

- मुकुंद गर्गे -

धीराने अरण्यांत फिरत होतो. तेव्हां प्राणाची बाजी लावून मी दोन सशांची शिकार केली आणि ते ससे बरोबर घेऊन आलो, ते या लांडगेबुवांनी पाहिले. ते माझ्यापेक्षां जास्त शिकलेले आहेत, म्हणून या दोन सशांपैकी एक त्यांना हवा आहे. पण हे मला कांही पटत नाही. मी त्यांना एक ससा द्यायला मुळींच तयार नाही."

कोल्ह्याची समस्या ऐकून वाघाने लांडग्याला नीट नखशिखांत न्याहाळले आणि विचारले, "अगोदर तुला सांगायला हवं कीं तुझं शिक्षण कुठपर्यंत झालं आहे?

हे गुरगुरत बोलणे ऐकून लांडगा थरथर कांपायलाच लागला. त्याच्या तोंडातून शब्द फुटेना. तेव्हां कोल्हा पुढे होऊन म्हणाला, "मालक, त्याला म्हणायचं आहे कीं त्याच्या तोंडात जितके दांत आहेत, तितक्या विद्यांचे शिक्षण त्याने घेतलेले आहे."

"असं आहे होय! तर मग तुम्हा दोघांपेक्षां मीच जास्त शिकलेला आहे." असं म्हणत वाघाने आपला भयंकर जबडा पसरला आणि आपले तीक्ष्ण दांत विचकले. त्याचे ते भेसूर हंसणे पाहून लांडगा फारच घाबरला आणि बघताबघता एकदम बेहोष झाला. त्यावर आश्चर्य प्रकट करीत वाघाने विचारलं, "हे काय?"

"मालक, यांत विशेष आश्चर्याची गोष्ट कांही नाही. शिक्षणांत आपण आमच्यापेक्षां श्रेष्ठ आहात हे मान्य करुन आपल्या धारदार दांतांना तो प्रणाम करीत आहे. अप्रत्यक्षपणें आपण आमची समस्या सोडवलीच आहेत. कृपा करुन आपण जर आमच्या गुहेकडे याल तर ते दोन्ही ससे मी आपल्याला भेट देईन." वाघाचा आनंद गगनांत मावेना. त्याने मनोमन विचार केला कीं प्रथम दोन्ही लुसलुशीत सशांचा समाचार घ्यावा आणि नंतर मग या दोघांनाही खावे.

'ठीक आहे, व्हा पुढे. मी तुमच्या मागोमाग येतो आहे." असं म्हणून वाघ उठून उभा राहिला.

कोल्हा वाघाला डोंगरांतल्या मध्यभागी असलेल्या एका चिंचोळ्या गुहेकडे घेऊन गेला व म्हणाला, "मालक, मी इथें थांबतो. हे लांडगेदादा गुहेंत जातील आणि ते दोन्ही ससे घेऊन येतील."

"बरं बरं. त्याला लौकर जायला सांग. पोटांत कावळे कोकलताहेत." वाघाने मोठी जांभई देत म्हटले.

कोल्ह्याने जी गुहा निवडली होती, ती फारच अरुंद होती. पण वाघाच्या तावडीतून वांचण्यासाठी लांडग्याला त्यांत शिरणें भाग पडले.

बराच वेळ झाल्यानंतर देखील लांडगा कांही परत आला नाही, तेव्हां कोल्ह्याने वाघाला विचारले, "मालक, जर आपली संमती असेल तर मी गुहेंत जाऊन लांडगेदादा काय करतो आहे ते निदान पाहून येऊं कां?

"ठीक आहे. मी तुला जायला संमती देतो आहे. मात्र तुम्ही दोघेही ते दोन्ही ससे घेऊन ताबडतोब परत या हां!" वाघाने बजावले.

वाघ वाट बघत बराच वेळ बसून राहिला. पण कोल्हा नि लांडगा परत यायचं कांही चिन्ह दिसेना. नाखुषीने वाघ उठला आणि त्याने गुहेकडे आपला मोहरा वळवला.

त्याने गुहेच्या तोंडात आपले डोके घातले, पण त्याला पुढें सरकता येईना. खूपवेळां प्रयत्न करुन पाहिल्यानंतर तो निराश झाला, व या दोघांना शिव्या देत तिथून निघून गेला.

थोड्या वेळानंतर कोल्हा व लांडगा यांना वाटलं कीं वाघ आता गेला असेल. त्यांनी गुहेच्या तोंडाशी येऊन खात्री करुन घेतली आणि नंतरच दोघेही गुहेबाहेर आले.

लांडग्याने कोल्ह्याच्या चतुराईबद्दल त्याची वाखाणणी केली. तो म्हणाला, "तुझं शिक्षण जरी माझ्यापेक्षां कमी असलं तरी तुझ्या अकलेची मात्र कमाल आहे. तुझ्या बेरक्या चालीने तू वाघाला चीत केलंस खरं!"

कोल्ह्याने खवचटपणें उत्तर दिलं, "अहो, ही सगळी तुमची कृपा!"

श्रीमंती-गरिबी

एका गांवात धनगुप्त नांवाचा एक व्यापारी होता. आयुष्यभर खूप कष्ट करुन त्याने भरपूर संपत्ती गोळा केली होती. उतारवयांत त्याला अर्धांगवायू झाला व त्याने अंथरुण धरले. तेव्हां त्याला फार वाईट वाटायला लागले. "माझे सारे आयुष्य मी पैसे मिळवण्यांतच घालवले. माझ्या कमाईतून लोकांच्या उपयोगी पडेल असे एकही काम मी केले नाही." असे विचार मनांत वारंवार येऊं लागले. तेव्हां त्याने आपल्या मुलगा श्रीगुप्त याला जवळ बोलावून त्याला समजावले, "बाळ, साऱ्या आयुष्यभरांत मी जनतेच्या उपयोगाचे एकही काम करुं शकलो नाही. कुणा दीनदुबळ्या माणसाला कधी मदत केली नाही. तुला आवश्यक असेल तेवढी संपत्ती तू स्वत:साठी ठेव आणि उरलेल्या पैशांतून एक धर्मशाळा बांधून घे." असं सांगून धनगुप्ताने कायमचे डोळे मिटले.

आपल्या पित्याचे अंतिम संस्कार व क्रियाकर्म पूर्ण केल्यानंतर श्रीगुप्त व्यापारांत दंग झाला. त्या वर्षभरांत धंद्यात त्याला अपेक्षेहून बराच जास्त फायदा झाला. त्याला आपल्या वडिलांचे शब्द आठवले.

श्रीगुप्ताने विचार केला, "कदाचित पुढच्या वर्षी धंद्यात नुकसान होण्याची देखील शक्यता आहे. पुढच्यावर्षी जर नेहमीपेक्षां जास्त नफा झाला तर मग मी धर्मशाळा बांधायला पैसे देईन. नाहीतर उगीचच पैसे खर्च कशासाठी करायचे?"

दुसऱ्या वर्षीदेखील त्याला दुप्पट फायदा झाला. तरीदेखील त्या फायद्याने त्याचे समाधान झाले नाही. धर्मशाळा बांधायचा विचार त्याने पुन्हां पुढें ढकलला.

एकदा रात्रीच्यावेळीं आपले हिशेब तपाशीत तो बराच वेळ जागा होता. त्या वेळीं कुणीतरी एकजण असह्य वेदनेने कण्हत, कळवळत त्याच्या घराबाहेरच्या ओट्यावर येऊन बसला. श्रीगुप्ताने माडीवरुन खिडकींतून वांकून पाहिले. एक म्हातारा पण आंधळा भिकारी तिथें कण्हत होता, आणि आपली झोळी व भांडे चांचपडत शोधण्याचा प्रयत्न करीत होता.

तेवढ्यांत दुसरा एक भिकारी लंगडतच तिथें ओट्यावर आंधळ्या भिकाऱ्याजवळ येऊन बसला. त्याने विचारले, "जगत, तू कां कण्हतो आहेस रे? काय झालंय तुला?" जगतने केविलवाण्या स्वरांत म्हटलं, "अरे नारायण, तू आहेस होय? मी पडलो आंधळा! सकाळीं भीक मागायला बाहेर पडलो तो पाय लचकला आणि सूज आली. म्हणून कुठे जाता आले नाही. आज मूठभर धान्यदेखील मिळाले नाही. एकीकडे पायाचा ठणका थांबत नाही, आणि दुसरीकडे पोटांत आगीचा डोंब उसळलाय. माझे हाल होताहेत, ते काय सांगू तुला?"

नारायणने जगतच्या पायाकडे बघितले. पाय फारच सुजला होता. नारायणने आपल्या झोळींतून एक भांडे बाहेर काढले व तो म्हणाला, "तुझ्या पायाची वेदना कांही मी कमी करुं शकणार नाही. पण तुझ्या भुकेसाठी मी कांहीतरी करुं शकतो." आणि त्याने जगतकडे ते भांडे दिले.

"तू यांतलं कांही खाल्लं आहेस कीं नाही? कीं सगळंच जेवण मला देतो आहेस?" आश्चर्य वाटून जगतने नारायणला विचारले.

"दोघांच्यासाठी बरोबरीने वाटले आहे. माझा भाग मी घेतला आहे ना!" नारायणने म्हाताऱ्याच्या भांड्यात दोन मुठी भात घालताना उत्तर दिले.

वरुन खिडकींतून हे दृश्य बघणाऱ्या श्रीगुप्ताचे डोळे उघडले. त्याचा अंतरात्मा जागा झाला व म्हणाला कीं जे आपल्याकडे आहे, ते इतरांना वांटून देणारा नारायणच खरा श्रीमंत आहे. पण कुणालाच कांहीही देऊं न शकणार जगत - त्याची खरोखरीच गरीबी आहे. आणि मी मात्र धनवान असून गरीब आहे.

श्रीगुप्त माडीवरुन खाली आला. त्याने दार उघडून त्या दोन्ही भिकाऱ्यांना घरांत बोलावले आणि स्वतः त्यांना पोटभर जेवायला वाढले, व त्यांना तिथें घरांत आश्रय दिला. दुसऱ्या दिवशी सकाळीं वैद्यांना बोलावून त्याने जगतच्या पायावर इलाज करवला. लागलीच त्याने धर्मशाळा बांधण्याच्या कामाला सुरवात केली.

श्रीमंती व गरिबी यांतले खरे मर्म श्रीगुप्ताला त्यादिवशी समजले. तेव्हांपासून पैसे मिळवण्या-बरोबरच परोपकारी कामें करण्यांत तो सहभागी होऊं लागला आणि त्याप्रमाणें आपल्या पैशांचा सदुपयोग करायला तो शिकला.

- २५ वर्षांपूर्वी चांदोबांत प्रसिद्ध झालेली गोष्ट -